

1897 წელი

საზოგადოებრივი ცხოვრების ნაკლნი და მისი ეკონომიური მიზეზები

I

წლებანდელი წელიწადი განსაკუთრებით შესანიშნავია მით, რომ მეტად გახშირდა ჩვენში ავაზაკობა მარცვა-მტაცებლობისათვის, არამცთუ დიდს შარაგზებზე, არამედ შიგ სოფლებშიაც, ქურდობას და ქურდბაცაცობას ხომ ნულარ იტყვიოთ. ავაცობამ, ზოგჯერ კაცისკვლამაც, შეერთებულმა მარცვა-მტაცებლობასთან, ისე გაბედვით გამოიღო თავი ჩვენში, რომ არც ერთი კუთხე არ დარჩა ამიერ-კავკასიაში, — ავაზაკთა სარბიელად არ გამხდარიყოს. ძნელად გადის ისე დღე, ან იქიდან, ან აქედამ ამბავი არ მოდიოდეს, რომ ავაზაკები დახვდნენ, გამარცვეს მგზავრად მოდენილები შარაგზაზე, ან ამასა და ამას შეუცვივდნენ სოფლად სახლში, წაიღეს რაც შეეძლოთ და ზოგჯერ დახოცეს კიდეც, ვინც-კი გაბედა და დააპირა თავს როგორმე უშველოსო. ესეთს თამამს და კადნიერს ავაზაკობას, მარცვა-გლეჯას, როგორც ეხლაა, ესე ყველგან მოდებულს და თავალებულს, ძნელად თუ ვინმე მოსწრებია უწინ.

ამნაირმა შეუწყნარებელმა და აუტანელმა მდგომარეობამ მიიქცია ყურადღება მთავრობისა და შეადრწუნა თვით საზოგადოება და მკვიდრნი. აქაური ჟურნალ-გაზეთები ჰცდილობენ უპოვონ თავი და ბოლო ამ მწვავს და შემადრწუნებელს ვითარებას და წამალი რამ დასდონ, მაგრამ, რადგან ხელთ არა აქვთ არავითარი გამონადიები და გამონარკვევი ამ მხრით, არავითარი ცნობა მისი, თუ სად და როგორ მოწყობილნი არიან მკვიდრნი საშინაოდ და საგარეოდ, რა აიძულებთ საავაზაკოთ და რა არა, რა აქეზებს და ხელს უწყობს ავაზაკობის თარეშობასა, რომელი ადგილი და თესლი ერისა იძლევა ავაზაკსა და მმარცვა-მტაცებელს, — ყოველივე მეცადინეობა უქმად იხარჯება და როგორც მიზეზი, ისეც წამალი ავაზაკობისა გამოურკვეველი ჰრჩება, სამწუხაროდ. თვითოეული, რომელიც მოწადინებულია ამ საქმეს რითიმე უშველოს და შეეწიოს, რითიმე ახსნას, თავი და ბოლო გაუგოს, იძულებულია ვინიცობის ბარდებში გაებას და იქ ეძიოს პასუხი ამ მწვავის და აუტანელის ვითარებისა.

რა თქმა უნდა, ამისთანა ძიებასაც, ჰო-არაობით სვლას ამ ბინდბუნდში, რომელიც ჩვენებურ ავაზაკობას გარს ახვევია, თავისი ღირსება და ფასი აქვს, მაგრამ უებარ წამლობისათვის ამისთანა გამონადიები, გამონარკვევი, ვერაფერს მასალას ვერ იძლევა. აქ საჭიროა ნამდვილი შინაგანი ავკარგიანობა საქმისა, რომ საზრისს თვისი ჭეშმარიტი და უეჭველი საბუთი ჰქონდეს, და რაკი ამ გზით მიზეზი აიხსნება, წამლის პოვნაც შესაძლოდ გახდება.

თვითონ საზოგადოებაშიც და მკვიდრთა შორის დიდი მითქმა-მოთქმაა მიმართული იმაზე, რომ გამოიცნონ მიზეზი ამისთანა მოვლენისა და ღონე რამ იღონონ მისის აცილებისათვის. არიან იმისთანა ბრძენნიც, რომელნიც არც აციებენ, არც აცხელებენ და ამ გაძლიერებას

ავკაცობისას აბრალებენ აქაურ მკვიდრთა ბარბაროსობას, дикое население, дикая страна, და თითქო ამერიკა აღმოაჩინესო, კმაყოფილებით და თავმოწონებით ხელებს იფშვნეტენ. ესეთი ქვიშაზე აგება საბუთისა მეტად ადვილია და იმათ, ვისთვისაც ღმერთს არ უღირსებია უნარი ჭკუათა მოძრაობისა და საქმის ღრმად სინჯვისა, და საღერღელი კი თავის გამოჩენისა მოსვენებას არ აძლევს, სხვა რა უნდა ჰქმნან, თუ ფონს არ გავიდნენ ამისთანა გაცვეთილ ლათაიებითა.

მართალია, აქაური მკვიდრი სხვებზე უკან ჩამორჩენილია ძალიან, ბევრი რამ აკლია, ბევრი რამე აქვს სანატრელი თვისის ნაკლის შესავსებლად, მაგრამ ბარბაროსობასა და ველურობაზე ძალიან შორს არიან წინ წასულნი. სხვა რომ არა ვთქვათ რა, მარტო ის ამბავი, რომ აქაურმა ერმა პურისა და ქერის ხვნა-თესვის გარდა ვაზის მოვლა მაინც იცის კარგად თუ ავად, იცის ღვინის დაყენება, ჰქმნის ამ ერს სხვასთან შედარებით, თუ სხვა ყოველი გარემოება ერთნაირია, უფრო წინ წასულად გონებითად და აქედამ ზნეობითადაც. ვაზი, ვენახი, ვით ხვნა-თესვაზე უმაღლესი და ურთულესი კულტურა მიწათმოქმედებისა, და ამასთან შეერთებული ღვინის დაყენება, უფრო მეტს გონების გარჯას და მოხერხების ძალას ჰთხოულობს, ვიდრე ხვნა-თესვა პურისა და ქერისა. ამ გონებას, საზრიანობას, ხერხის უნარსა უფრო მეტი სარბიელი აქვს ვარჯიშობისა და აქედამ გახსნისა და წარმატებისაც.

გარდა ამისა, ვენახი ხომ ერთის დღისა და წლის საქმე არ არის. იგია ნაყოფი დიდის ხნის ჯაფისა და შრომისა, იგია თავნი, ნელ-ნელა მოგროვილი მამა-პაპის ოფლის ღვრითა და თითქმის უტყვი ისტორიაა მთელის ოჯახის ეკონომიურ ყოფა-ცხოვრებისა და ნაშრომ-ნაღვაწისა. აქაური გლეხკაცი შეჰხარის ვენახს ჯერ როგორც თავისთავად ძვირად ღირებულს ქონებას და მერე როგორც მამა-პაპის ნაშრომ ნაღვაწის სახსოვარს და ნაშთსა. ეს ქონებრივი და ზნეობრივი ღირსება ვენახისა, ერთად შეერთებული, უეჭველია კარგად უნდა ზედმოქმედებდეს აქაურ გლეხკაცობის ავკარგიანობაზე, მისის ხორცისა და სულის მოძრაობაზე. ამიტომაც გრძნობა საკუთრების დანდობისა და პატივდებისა აქ უფრო მეტს საზრდოებას უნდა ჰპოულობდეს, ვიდრე იქ, საცა უძრავი ქონება მოკლებულია ამ ორნაირ, ადამიანთა მიერ სამართლიანად პატივსაცემს, ღირსებას.

იმ ერს, რომლის შინაური მოწყობილება ამისთანა ვითარებას წარმოადგენს, ვერ შეეწამება ბარბაროსობა და ველურობა იმოდენად მაინც, რომ ამით გამოიხსნას ნასკვი იმისთანა ავზნეობისა, რომელიც კაცს ავაზაკადა ჰქმნის.

მიზეზი სხვაგან უნდა მოიძებნოს. ზოგიერთი აქაური გაზეთები მიზეზად ავაზაკობისას ასახელებენ მამულების ნაკლებობას და უქონლობას. რა თქმა უნდა, თავი და ბოლო ავკაცობისა, რომლის შედეგი მარცვა-მტაცებლობაა, ეკონომიური ჭირბოროტი და გაჭირვება არის, საზოგადოდ რომ ვთქვათ. ხოლო ნაკლებობა და უქონლობა მამულისა ერთის დღის საქმე ხომ არ არის და არც იმისთანა რამ არის, რომ დღეს წავიდეს და ხვალ მოვიდეს. თუ მამულის უქონლობას, ან ნაკლებობას, აქ ადვილი აქვს, ის გარემოება როგორღა აიხსნება, რომ ერთს წელს უფრო ხშირდება ავაზაკობა და მეორე წელს ჰკლებულობს? მაგალითებრ, წელს

უფრო გაძლიერდა და გახშირდა ავაზაკობა, ნუთუ მარტო წელს უცბად შეუცოტავდათ აქაურებს მამულები და უილაჯობით ხელი მიჰყვეს მარცვა-მტაცებლობას! შეუძლებელია ასეთი უცბობა ვიგულისხმოთ და, მაშასადამე, შეუძლებელია მიზეზი ავაზაკობისა, და ნამეტნავად მისის გახშირებისა, მამულის ნაკლებობაში დავინახოთ.

მართალია, საზოგადოდ სხვის ქონების პარვა-მტაცებლობა შეიძლება მიეწეროს, სხვათა ეკონომიურთა გარემოებათა შორის, მამულის უქონლობასაც, რომელიც მკვიდრს უილაჯოდ ჰქმნის ლუკმაპურის შოვნისათვის, მაგრამ ჯერ, მინამ ამ გარემოებას დავიჯერებთ, საჭიროა გამოძიებულ იქმნას — რა ადგილებიდან გამოდიან ავაზაკნი, იმ ადგილებში რაგვარად არის მორიგებული მამულები მკვიდრთა შორის, რა მეტნაკლებობაა მამულებისა და რა ჯურის მკვიდრნი უფრო ეტანებიან ავკაცობას. ვიდრე ყოველივე ეს გამორკვეული არ იქნება, ძნელია კაცმა გულდაჯერებით მიიღოს მამულის ნაკლებობა მიზეზად ავაზაკობისა.

უფრო ჭკუას ახლოა პირველ შეხედვით სხვა აქაურ გაზეთისაგან სხვათა შორის ნანიშნი მიზეზი. იგი გაზეთი ამბობს, რომ კატორღიდან და ციმბირიდან გამოქცეულნი, აქედამ ავკაცობისათვის სასჯელად გაგზავნილნი, მოდიან და აქ ავაზაკობენო. ადვილად დასაჯერებელია, რომ ამ გზით რაზმი ავაზაკობისა ჰმატულობდეს. ხოლო ერთი ეს ვიკითხოთ: მინამ იმათ კატორღაში თავს უკრავდნენ და მერე იქიდან გამოიპარებოდნენ, მათი ავკაცობა ხომ აქვე უნდა გაჩენილიყო და არსებულიყო, უამისოდ კატორღაში რად ამოყოფინებდნენ თავს. მაშასადამე, მიზეზი ავკაცობისა აქ, ჩვენში, ფეხის ადგმისა, აქვე შინ უნდა მოიძებნოს, აქვე უნდა ჰბუდობდეს ის სენი, რომელიც აჩენს ჩვენში ავაზაკობას.

ჩვენ ვეცდებით შემდეგს წერილში ეს მიზეზი ავსუსხოთ და ჩამოვთვალოთ, რამოდენად იგინი ჩვენს თვალში იხატებიან მოსაზრებით და არა გამონადიებით და გამონარკვევით, რადგანაც ნადიები და გამონარკვევი სრულად არსად მოიპოვება ჩვენში.

II

პირაქეთელი ოსები ჰბინადრობენ გორის მაზრაში და დუშეთისაში და ეს ორი მაზრაა სარბიელი ოსთა ავაზაკობისა და ქურდობისათვის. ძნელად გაიგონებთ, რომ ოსი სხვა მაზრაში გადავიდეს საავკაცოდ, ან უკედ ვთქვათ, სხვაგან სადმე ფეხი მოიკიდოს მარცვა-სატაცებლად.

ოსი ფრთხილია, უნდა და ერიდება ავაზაკთა ამხანაგობას. კრებულად ავკაცობა, ავაზაკობა, დიდ მორჩილებას, დიდს დისციპლინას ჰთხოულობს. იქნება დისციპლინა ისე საჭიროდ არსად იყოს, როგორც კრებულად ავაზაკობაში, საცა მარტო ხმამოუღებელს მორჩილებას და ერთის უფროსის კაცის ნებას შეუძლიან თავი დააჭერინოს კრებულად ავაზაკობასა და სული ჩაუდგას. ოსი ამისთანა უღელს ვერ იშვინევს, იგი ხელალებით არ ემორჩილება თავისავე

თანასწორს კაცსა. დისციპლინა ოსისათვის უჩვევი ამბავია. ამიტომ იგი უფრო მარტო ჰთარეშობს და მნელად თუ ამხანაგად გაიხდის ვისმე, და თუ გაიხდის — იმისთანას, რომელიც ძალიან გამოცდილი ჰყავს ერთგულობაში და ამასთან იმისთანა დანაშაული ჩაუდენია, რომ მთავრობას შემჩნეული ჰყავს და მთავრობისაგან დევნულია. გაცემა და ღალატი ამხანაგობისა ოსს ძალიან ეადვილებს, თუ მოხერხებული კაცი შეუჩინეს, პატიობა აღუთქვებს, ან ფულით დაახარბეს. თუნდ ესეც არ იყოს, ადვილად იცის ამხანაგთან ჩხუბის ატეხა დავლა-ნამარცვის გაყოფაში, ჩხუბს წყენა მოსდევს და ზოგჯერ წყენას გაცემა და ღალატი. ოსი შურისმძიებელია და თუ კაცმა აწყენინა რამ, მნელად ივიწყებს და როცა იქნება კლანჭს გამოჰკრავს, თუნდ თითონაც ზედ გადაეგოს.

იქნება ყოველივე ეს იყო მიზეზი, რომ ოსი-ავაზაკი ამხანაგობას ერიდება და მარტობას ჰრჩეობს. ეს იმას არა ჰნიშნავს, რომ ოსს-ავაზაკს ხელშემწყობი და მეშველი არა ჰყვადეს და თავისიანებში არავინ აძლევდეს ბინას და საფარს ნამარცვის სამალავად, ან არა ჰყვანდეს ვინმე ამბის მიმტან-მომტანად. უამისოდ ვერც ერთი ავაზაკი, ოსია თუ სხვა ვინმე, გარეთ თარეშობას და აკვაცობას ვერ გაჰბედავს. ბინის მიმცემი და საფარავისა ხშირად მახლობელი ნათესავია, ან საყვარელი ქალი, და რასაც ავაზაკი ჰმოულობს, მარტო ამათთვის ემეტება და ამათთვის მოაქვს უანგარიშოდ. აქ ან ჩხუბს, ან სამდურავს ერთმანეთში თითქმის ადგილი არა აქვს და, მაშასადამე, ამისთანა რამ არ აიძულებს აქ კაცმა კაცი გასცეს, თუმცა აქაც-კი თითო-ოროლა მაგალითია ღალატისა, მაგრამ ძალიან იშვიათად.

პირაქეთელ ოსთა შორის საავაზაკოდ გამოდიან თითქმის მარტო მთიელნი ოსნი. ცივი ჰავა მთისა, სიმწირე მამულ-დედულისა უილაჯოდ ჰქმნის მთიელს ოსს სარჩო-საბადებლის შესაძენად. მიწა და ჰავა არას იძლევა ქერის მეტსა და იქაური ოსი მარტო ქერის ხვნა-თესვაზეა მინაზრებული. მთიელის ოსის საჭმელი მარტო ქერის პურია და სასმელი ლუდი, რომელსაც ქერისაგანა ჰხდის. ამითი უნდა გაუძღვეს იგი ცოცხალსა და მკვდარს, სახელმწიფოს და სოფლის ხარჯსა და გადასახადსა და ხშირად მამულის ღალასაც. კაცმა მარტო ის რომ წარმოიდგინოს, რა უჯდება ოსს მკვდრის სამღვთოს გაუთავებელი წეს-რიგი, რომელსაც უძლეველი მამა-პაპური ჩვეულება მისგან ჰთხოულობს და რომელსაც ოსი ვერ უღალატებს უიმისოდ, რომ სამარცხვინოდ თითით საჩვენებელი არ გახდეს სოფელში, — ვამზობთ, მარტო ეს მკვდრის სულის დაურევბისათვის ხარჯი კაცმა რომ წარმოიდგინოს, გაუკვირდება, რითლა ცოცხლობს ოსი და მისი სახლობა. ახლა ამას ზედ დაურთევით ხარჯი სახელმწიფო და სასოფლო და სხვა ამისთანა აუცილებელი გადასახადი და გასავალი, და ის გარემოებაც გაითვალისწინეთ, რომ ყოველი ეს უნდა გაისტუმროს თითქმის მარტო ქერის მოსავალმა, და მაშინ წარმოიდგენთ იმ გაჭირებულ ყოფა-ცხოვრებას, რომელიც ბედს მთიელ ოსისათვის შეუხვედრებია.

მართალია, მთიელს ოსს მოცადი პირუტყვიცა ჰყავს. ცხვარი, ძროხა, მხოლოდ იმოდენა არა, რომ სათქმელი იყოს და დიდს ანგარიშში ჩასაგდები: წველა, საკლავი საოჯახოდ ძლივა ჰყოფნის და გარეთ გასატანად ბევრი არა ჰრჩება-რა აქედამაც; გარდა ამისა, ვინ არ იცის, რომ პირუტყვთ-შენებას დიდი და ფართო სამოვრები უნდა და ეხლა სადღაა იგი გაშლილობა და

სიფართოე, რაც წინად იყო. ეხლა, ხალხის გამრავლების გამო, საცა-კი სახნის-საკვეთი მისწვდება, საძოვრები სახნავადა კეთდება და საბალახოც დღედადღე კლებამა და პირუტყვთ-შენებაც შეცოტავდა უადგილობისა და სიძვირის გამო. ეხლა გლებს სამუშაო საქონლის შენახვაც უჭირდება და სანაშენოდ ვილა რასმეს გაჰბედავს ხელი გასძრას და თავი აიტკივოს.

ყოველ ამას ზედ დაუმატეთ უგზო-უკვლობა, რომლის გამო გამოტანა რისამე მთიელ ოსს უფრო ძვირად უჯდება, ვიდრე გამოტანილი ჰდირს, და მაშინ სრული სურათი მთიელ ოსის უილაჯობისა თვალწინ წარმოგიდგებათ მთელის თავისის უძლეველის სახითა.

მინამ ფულის საჭიროება ჩვენში გაძლიერებული არ იყო, ვიდრე სახელმწიფოს და სხვა ამისთანა ხარჯს აქაური მკვიდრი მიწის მოსავლით უძღვებოდა, ქერით, პურით იხდიდა, მთიელი ოსები, როგორც იყო, სულს იბრუნებდნენ. ეხლა ყველაფერი ეს ფულსა თხოულობს. გადასახადმა და ერთობ გასავალმა სახე იცვალა, ფულად იქცა, და შემოსავალი, მოსავალი-კი არამცთუ უცვლელად დარჩა, უფრო უარეს დღეში ჩავარდა, ბაზრობა რომ გავუსინჯოთ. ბაზრობას ვამბობთ, იმიტომ რომ ერთადერთი წყარო ფულის შოვნისა ბაზარია.

რკინისგზამ შუა გასჭრა ქართლი, ესე იგი გორის მაზრა, და ზღვიდამ ზღვამდე გაუადვილა სიარული, ნაშრომ-ნაღვაწის ზიდვა-გადატანა, საქართველოს სამხედრო გზამ დუშეთის მაზრას თავიდან ბოლომდე გაუარა, გზატკეცილმა ბორჯომიდან აბასთუმნამდე ახალქალაქის და ახალციხის მაზრა მოუახლოვა ბაზარს; სხვა აქეთ-იქითი გზები-კი ასეთი არის, რომ მათზე სიარული ერთი ჭირი და ბოროტია, ნამეტნავად გასასყიდად დანიშნულის საზიდავად და გადასატან-გადმოსატანად. რკინისგზებსა და გზატკეცილებზედ ახლომახლო მცხოვრებლთ, რა თქმა უნდა, ბედი გაეხსნათ: კარგი გზა ბაზარს თითქმის ხელში აძლევს. ამ გარემოებამ იმოდენად გაუადვილა ჭირნახულის გატანა ბაზარში, იმოდენად გაუიფვა ჭირნახულის საზიდი ხარჯი, იმოდენად შეუმოკლა დრო და გარჯა მისვლა-მოსვლისათვის და გადატან-გადმოტანისათვის, რომ ამ კაი გზებზე მოშორებით მცხოვრებელმა ვეღარ გაუწია ცილობა და ძალაუნებურად პირში ჩალაგამოვლებული დარჩა და ბაზარს და ბაზრობას გამოეთხოვა; როცა გზების უვარგისობა საყოველთაო იყო, ერთსა და იმავე ტაფაში იწვოდნენ ყველანი, ნაშრომ-ნაღვაწის გასასყიდად გატანაში თითქმის ერთსა და იმავე გარემოებაში იყვნენ და მარტო მანძილი და სიგრძე გზისა თაბაუთსა ჰშვრებოდა ისეთის მეტნაკლებობით, რომ ცილობა ფასის აწევ-დაწევაში მაინც კიდევ შესაძლებელი იყო და გაყიდვა ბაზარში მიტანილისა ცოტად თუ ბევრად სახეირო.

ეხლა სულ სხვაა. კაი გზებზე მახლობელთ ნამეტნავად გაუადვილდათ და გაუიფვდათ ბაზარში მიტანა საქონლისა, და შორებულებს-კი, უგზო-უკვლობისა გამო, მეტისმეტად დაუმძიმდათ და გაუძვირდათ. უგზო-უკვლოდ დაშთენილთაგან და კაი გზებზე დაშორებულთაგან ბაზარში გატანა საქონლისა ისეთს ხარჯსა ჰთხოულობს, ასეთს დროსა და ტანჯვა-წვალებასა, რომ ფასი გაყიდულისა ძლივს აყენებს ხოლმე მარტო ამავების ხარჯსა. პური, ქერი, სიმინდი და სხვა ამისთანა, რომელიც საზიდადაც დიდია, როგორც საპალნე, და

მძიმეც, ველარ იტანს გზისა და საზიდავის ხარჯსა და ამიტომაც ამაებისაგან ფულის გამორჩენა კარგს გზებზე დაშორებულ მკვიდრთათვის უზარალოდ შეუძლებელია.

გარდა ამისა, 1891 წელს რომ რუსეთში შიმშილი იყო და აქაურებს აუკრძალეს სიმინდისა და პურის სამზღვარგარეთ გატანა, ამ გარემოებამ ისეთი ამბავი დააწია ჩვენს მხარეს, რომ მისი შედეგი დღესაც თავში გვცემს. საქმე ის არის, რომ პური და სიმინდი შინ შეგუბდა ამ აკრძალვის გამო, შინაურმა ბაზარმა ვერ დაიტია და ამის გამო ფასი ისე დაფოლდა, რომ მას აქეთ სულ კლებაშია და ველარ აიწია. ბევრმა ხელი აიღო ხვნა-თესვაზე, რადგანაც ხელს არ აძლევდა და თუ ხნავდა და სთესავდა, მარტო იმოდენას, რომ შინა ჰყოფნებოდა. გარდა სხვა გარემოებისა, მარტო ეს ფასების დაფოლება რომ სახეში მივიღოთ, საკმაოა წარმოვიდგინოთ, რა გაჭირვებაში უნდა ჩაცვივნულიყვნენ ის მკვიდრნი, რომელთ ავლა-დიდება და ერთადერთი სარჩო-საბადებელი მარტო ხვნა-თესვაა ამა თუ იმა მიზეზით. პურს ფასი არა აქვს, ქერსა და სიმინდსა, და რითღა უნდა გაუძღვეს ჭირსა და ბოროტს წუთის-სოფლისას მარტო ხვნასა და თესვაზე მიჩემებული მკვიდრი? თუნდ რომ ფასიც ჰქონდეს, რაკი გზა არა აქვს, რომ გატანა ჭირნახულისა შესაძლებელი იყოს, რაში გამოიყენოს ნამეტანი თვისის ჭირნახულისა, რაც მისს შინაურს გაჭირვებას და ოჯახს გადარჩება? რისთვის იღვაწ-იშრომოს ნამეტანისათვის? ჯერ ხომ მისს ჭირნახულს ფასი არა აქვს და მერე თუნდაც ფასი ჰქონდეს, ბაზრამდე ხელი არ მიუწვდება უგზო-უკვლობის გამო. ამ ორ გარემოების გამო იგი კარგ გზებზე დაშორებულნი ადგილები, საცა მარტო ხვნა-თესვაა, იგი მკვიდრნი, რომელნიც მარტო ამ ხვნა-თესვას შეჰყურებენ, უნუგემოდ და უიალაჯოდ დარჩენილნი არიან და ფულის შოვნის გზა და კვალი დახშული აქვთ, ფული-კი საჭიროა, თუნდ მარტო იმისათვის, რომ სხვადასხვა ხარჯი და გადასახადი ყელში თოკს უჭირებს და სახლ-კარს უწიოკებს, თუ დროზე არ მოიხერხა. აი, ჩვენის ფიქრით, იგი გაჭირვების თორნე, რომელიც აცხოვს ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას, სხვის საკუთრებაზედ მიმართულს. საზოგადოდ ქურდობის და ავკაცობის ძირეული და მუდამი ბუდე ეს გაჭირვებაა, რომელიც კაი კაცობას ხელს უცრის და ავკაცობას აბედვინებს.

აი, ჩვენის ფიქრით, იგი უძლეველი გარემოება, რომლის ზემოქმედებას ვერ გამკლავებია უვიცი გონება და ვერ უძლებს სიმაგრე ხასიათისა ყოველ მხრით უნუგემოდ დარჩენილ მთიელ ოსისა. იქნება ვცდებოდეთ, და ჩვენ-კი ამ გარემოებაში ვხედავთ თავდაპირველს მიზეზს, რომ მთიელი ოსი ქურდობასა და ავაზაკობას ხელსა ჰკიდებს. რასაკვირველია, გაზეთის წერილებით ვერ გამოირკვევა საკმაო სავსებით ეს რთული საქმე, დღეს სავინიცობოდ გამხდარი, რადგანაც გამოძიებული საბუთი რამ ხელთ არა გვაქვს, ხოლო კი ვიტყვით, რომ ამ ძირეულს და ზოგადს მიზეზს მიგვაგნებინა იმ გარემოებამ, რომ ჩვენში მარტო ხვნა-თესვის ადგილებიდან გამოდის უფროს-ერთი ავაზაკი და საცა სხვა ხელობაა გავრცელებული, მაგალითებრ, მევენახეობა და ამისთანა რამ, იქიდან ავაზაკად კაცის გავარდნა ან სულ არ არის, ან ძალიან იშვიათია. თუ ეს ასეა, ცხადია, რომ მეტნაკლებობას გამორჩენისას ხვნა-თესვისაგან და ამ ხელობის ავ-კარგად მოწყობილებას საშინაოდ და საბაზროდ, თუ პირველი არა, დიდი ადგილი უნდა ეჭიროს ჩვენში ავაზაკობის მრავალგვარ

მიზეზთა შორის. ამისი მაგალითი თვით ქუთაისის გუბერნიაც არის, საცა ავაზაკობამ თავი იჩინა უფრო მას მერმედ, რაკი ვაზის სნეულებამ, ბამბისა და აბრეშუმის ჭირმა და ვაგლახმა ხელი აადებინა იქაურ მკვიდრთ ამაების მუშაობაზე და მიაჩემა მარტო იმას, რაც ხვნასა და თესვას მოაქვს და რაც ფულის გამორჩენისათვის და ერთობ ხეირისა და სარფისათვის პირველებზე მეტად შორს არის, ან სრულიად უილაჯოა. ამასვე გვანიშნებს ჩვენებურ თათრობის ეკონომიური მდგომარეობა. შემდეგ წერილში ამ მხრითაც გავსინჯავთ ამ საქმის ვითარებას თათრების შესახებ და ბოლოს სხვა მიზეზებსაც ჩამოვთვლით.

III

ჩვენებური თათარი უფრო ეული კაცია, ვიდრე ფეხმოკიდებული მკვიდრი ბინადარი. ყოველივე მისი ჩვეულება, მიდრეკილება, ავი და კარგი საზნეო, თუ საეკონომიო, სულ ამ ეულობაზეა აგებული და დამყარებული, სულ აქედამ არის წარმომდინარი. თათარს ტანტალი, ხშირად აქეთ-იქით უსაქმოდ სიარული, ადგილიდამ ადგილზე გადასვლა, ერთის ბინიდან აყრა, მეორეზე ხელახლად დაბინავება არამცთუ ეადვილება, თითქმის ჩვეულებადა აქვს გამხდარი. ეს გაადვილებული აყრა-დაყრა ხშირად იქამდე მიდის, რომ მთელი სოფელი დღეს რომ აქ არის, ხვალ იმ ადგილას სოფლის ნატამალიც არა სჩანს, აყრილა და სხვაგან გადასულა დედა-ბუდიანად. არა ერთხელ და ორჯერ შეუნიშნავს ეს ამბავი ადგილის პოლიციას და პოვნა აყრილ სოფლებისა გასჭირებია, როცა მთავრობას მოუკითხნია.

ეს ეულობა, ბინამოუკიდებლობა, ეს თითქმის ბოგანად სიარული, რა თქმა უნდა, ვერ გამოუნასკვავს ადამიანს იმისთანა ხასიათს, რომ დამჯდარი, დადგრომილი და მუდმივი მუშაკაცი გამოვიდეს. ამიტომაც თათარი უფრო მწყემსია, გარეთ მოარული, ვიდრე შინ მჯდომი მუშაკაცი. თათარი მწყემსად გადის მთელის თავისის სახლობით, წვრილშვილით, დედა-წულით. საცა სამწყსოს სამოვარია, იქ იმისი ბინაა. ოჯახის-შვილობა, ეკონომიური წელმაგრობა, ბინის მკვიდრად ერთს ადგილას მოკიდება, რომელიც ქართველ გლეხკაცისათვის იდეალია ცხოვრებისა, თათარს გუნებაშიაც არ გაუვლის. იგი მძიმე საქმის მუშაკაცი არ არის. ხანგრძლივსა და გაუწყვეტელს გარჯას, შრომას გაურბის, არც უყვარს. მიწაში ოფლის ღვრას, მიწის ხანგრძლივს მუშაობას ბინისა და მიწის სიყვარული აქეზებს. თათარს არც ერთი მიაჩნია სამუდამოდ, არც მეორე და რამ უნდა შეაყვაროს დღეს ის, რასაც ხვალ ესე ადვილად თავს ანებებს უტკივარად, დაუნანებლად?

ბინისა და ადგილის უსიყვარულობა თათარს შინ ჯდომისათვის გულს უცრუებს, გული გარეთ ეწევა. ამიტომაც თათარის თავმოსაწონებელი ცხენია და თოფ-იარაღი. რაკი თათარს ცხენი ჰყავს, თოფ-იარაღი აქვს, იგი კაცად იხსენება სოფელში, თუნდ შინ, ოჯახში, ნატისუსალიც ასდიოდეს. ეულ-კაცობა, აქეთ-იქით გარეთ სიარული თათარს უფრო მეომარ კაცადა ჰხდის, ვიდრე მშვიდობიან მუშად. იგი კარგი ცხენოსანია, პატარაობითვე იწვრთნება

ცხენოსნობასა და თოფ-იარაღის ხმარებაში. გარეთ სიარული მთელის ოჯახობით ამას ხელს უწყობს. თათარი ვაჟკაციც არის, გულადია. ამასთან ტკბილი მოუბარია და საბუთიანი, წინათაწონილი სიტყვა-პასუხი იცის, ადვილად წაიტყუებს და აიყოლიებს კაცს, თუნდ საავაზაკოდ. იგი ხერხიანიც არის. სისხლის სამართლის ნაკლი საკმაოდ კარგადა აქვს შემძნეული. იცის გზები, როგორ და რით დაიძვრინოს თავი, თუ ვინიცობაა დანაშაულობასა და ავაზაკობაში როგორმე მოამწყვდია კანონმა. ფორმალური ფიცი სასამართლოს წინაშე თათარს არაფრად მიაჩნია. ამიტომაც უფროს-ერთი საქმე, რომელიც მოწმეებზეა დამოკიდებული, გამოურკვევი რჩება და დამნაშავეც ხელიდამ უსხლტება მართლმსაჯულებას. ერთი სიტყვით, თუ კანონი, ბენტამისა არ იყოს, მართლა გაჭიმული თოკია, რომელსაც დიდი ზედ გადაახტება ხოლმე და პატარა ქვეშ გაუძვრება, თათარი კიდევ იგი პატარაა, რომელიც ზოგჯერ მოახერხებს ხოლმე ქვეშ გაუძვრეს. ამას ისიცა ჰშველის, რომ თათრებმა ერთმანეთის ხელის დაფარება ხშირად იციან. თათრებში ამისთანა ამბები სესხი და ვალია. წინათვე მომზადებული და გაფიცულნი მოწმეები იშვიათი არ არის თითქმის ყოველ თათრის სასისხლო სამართლის საქმეში.

თათარმა თუ მიინდო ვინმე, ან თვით მიენდო, ძნელად თუ დალატი და გაცემა მოუხდეთ ერთმანეთისა. თათარი ადვილად ემონება მას, ვინც მისს თვალში უფრო ჭკვიანია, გამოცდილი და ვაჟკაცი. თუ ბრძანებლად მიიჩნია ვინმე, თათარი მისი ხმაამოუღებელი, ყურმოჭრილი ყმაა. კრებულად მოქმედებისათვის ეგ ხმაამოუღებლობა და ყმობა დიდი ციხესიმაგრეა. ამიტომაც კრებულად ავაზაკობა თათრისათვის ადვილად შესაძლებელია და ჩვეული ამბავიც არის. ძნელად შეჰხვდებით თათარს, რომ მარტოკა ჰთარემობდეს. თვით წვრილმანი ქურდობაც-კი სხვებთან ერთად იცის. ძნელად თუ მარტოკა გავა საქურდლად და საპარავად.

თათარი, როგორც ოსი და ერთობ უფროს-ერთი სამხრეთის კაცი, გულფიცხია. ისე კაცთან შესაყრელად დინჯია, თავდაჭერილი და, თუ გნებავთ, თავაზიანიც. ხოლო თუ რამ აწყენინეთ, მალე აიმღვრევა და ხანჯალსა და თოფს მისწვდება. ჯავრის გულში ჩარჩენა იცის და ჯავრის ამოყრაცა. იგი ცოტად თუ ბევრად თავმომწონეა, მეზობელს, თანასწორს, არ დაემღვინება, თუ ბედმა ერთმანეთს სადავიდარაბოდ შეახვედრა. როგორ თუ იმან დამძლიაო, დამიბრიყვაო, ამის ჯავრსა და სირცხვილს ადვილად ვერ იტანს. წვა და გადაბუგვა ძნებისა, თივებისა და ზოგჯერ სახლ-კარისაც ჩვეულებრივი საქმეა ჯავრის ამოყრისა და ნიშნ-მიგებისათვის. თუ გაჭირდა, არც კაცის-კვლას მოერიდება გულზე მოსული და გაბრაზებული თათარი. ხშირად ამისთანა დანაშაული, სულ უბრალო საქმისაგან გამოწვეული, იძულებულ ჰხდის თათარს ავაზაკად გავარდეს, რადგანაც კანონის დევნისა და შიშისაგან შინ აღარ ედგომინება და სხვა გზა არა აქვს, თუ არ იავაზაკოს და კანონს გარეთ არ დასდგეს. ამ მიზეზით ყაჩაღად გავარდნა იშვიათი არ არის ჩვენში.

ჩვენა ვთქვით, ჩვენებური თათარი უფრო გარეთ მოარული კაცია, ვიდრე შინ მჯდომი. ამიტომაც თათარს, რაც გინდ ღარიბი იყოს, კაი ჩაცმა-დახურვა უყვარს, კარგი იარაღი, კარგი ქამარ-ხანჯალი და ერთობ კარგი მორთულობა, რომ შნო და ლაზათი ჰქონდეს სხვის

თვალში. ერთნაირის შეძლების კაცი რომ აიღოთ სხვა თესლისა, ქართველისა, სომხისა, თუ ოსისა, მორთულობით, მოკაზმულობით თათარი ყველას აჯობებს. რასაც თათარი მონადომებს მოკაზმვას და მორთულობას, იმის ნახევარსაც ძლივ გამოიმეტებს სხვა თესლის კაცი. ხშირად ჰნახავთ თათარს ვერცხლით შემოსილ იარაღში ჩამჯდარს, ვერცხლის ქამარ-ხანჯლით გაწყობილს. ამ მხრით თათარს უფრო მეტი საჭიროება აქვს, რომელიც უფრო მეტს ხარჯსა და გასავალს ჰთხოვლობს, მეტს სარჩო-საბადებელს. ხოლო საკითხი ეს არის, — საიდან რას ჰმოულობს თათარი, რომ სხვასთან ერთად უღელიც სწიოს წუთის-სოფლისა და ნამეტანისათვის სხვაზე მეტი ჰხარჯოს? ამისი პასუხი მერე იყოს.

IV

ჩვენებურ თათრებს ზამთრის საცხოვრებელი ცხელ ადგილებში აქვთ. მართალია, ამ ადგილებში, თუ სარწყავად წყალი იშოვება, ყოველგვარი მეურნეობა შესაძლებელია. მიწა ცოტად თუ ბევრად მომცემია და ჰავაც რისამე მოსაყვანად ხელის შემწყობია. აქ ხვნა-თესვის გარდა, ვენახიც ხელს მისცემს, ბოსტანი და ბაღიც. მაგრამ ვენახის შენებას ღვინისათვის თათარს რჯული ნებას არ აძლევს. თუნდ ესეც არ იყოს, ვენახს თითქმის მთელს წელიწადს დღემუდამ შიგ ტრიალი უნდა მუშახელისა და თათარი, რომელიც თითქმის მთელი ნახევარი წელიწადი მთაშია, ამას ვერა იქმს. ზაფხულობით მთაში ყოფნა დედა-ბუდიანად შეუძლებლად ჰხდის ან ბოსტანს, ან ბაღს ხელი მოჰკიდოს თათარმა. დარჩა ხვნა-თესვა და პირუტყვთ-შენება.

თათარს ხვნა-თესვა, თუმცა ეულობს ზაფხულობით, მაინც ეხერხება. ანეულად შემოდგომაზე, საზაფხულოდ გაზაფხულზე ჰხნავს და სთესავს. ცხელ ადგილში ადრე მოდის ნათესი, თათრის მთაში წასვლამდე მოსავალი შემოდის. იგი მკის, ძნებსა სდგამს და მერე მთაში მიდის. მთიდან რომ ჩამოვა, შემოდგომის პირს, მაშინ ჰლეწავს და შეაქვს სახლში მოსავალი. ჯერ ეს გარემოება, რომ უკეთესს დროს ლეწვისას თათარი მთაში ატარებს და მერე ის, რომ შემოდგომით დაწყება ლეწვისა, პირდაპირ გვანიშნებს, რომ თათარი დიდს ხვნასა და თესვას ვერ შეუდგება, რადგანაც დიდს ხვნასა და თესვას დიდი დროც უნდება სალეწად და შემოდგომიდან მაგდენი დრო აღარ არის, — ეს გარემოება უტყუარად გვეუბნება, რომ ძნელად თუ თათარს ხორბლეულობა იმ ნამეტანობით მოჰყვანდეს, რომ ოჯახიც ჰკვებოს და ბაზარშიაც გაიტანოს გასასყიდად და ფულის შესაძენად.

თუნდ ესეც არ იყოს, ჩვენ ხომ წინა წერილებში მოვიხსენიეთ, რას იძლევა ხვნა და თესვა ჩვენში საზოგადოდ. ეს რამდენიმე წელიწადია, რაც ხორბლეულობის ფასმა, პურისამ, ქერისამ, სიმინდისამ, ზედიზედ ისე დაიწია, რომ მოსავალი თითქმის ხარჯს არ აყენებს. უგზო-უკვლობამ ხომ ბაზრის კარი სრულებით დაუხშო. ვლადიკავკასიიდან პურის მოტანა უფრო იაფად ჰჯდებოდა და ჯდება, ვიდრე ბორჩალოს თათრების ზოგიერთ ადგილებიდან,

რომელთაც არამცთუ ტფილისამდე, კარგს გზებამდე გამოტანის ილაჯიც არა აქვთ უგზობის გამო. ხორბლეულობის ფასმა ძალიან უნდა აიწიოს, რომ მისმა მოტანამ ტფილისში მომტანს ხარჯი გზისა აუყენოს. ძნელად საფიქრებელია ეხლანდელ დროში, რომ ეს ასე მოხდეს და ფასმა საკმაოდ აიწიოს. ოდესიდამ და შავის ზღვის ნავთსადგურებიდამ, საცა რუსეთის პური გამოდის, პურის მოტანა უფრო იეფად ჰქდება, ვიდრე ჩვენის გუბერნიის ზოგიერთ ადგილებიდან, და ეს გარემოება ყოველთვის წინ დაუდგება ხორბლის ფასის აწევას ჩვენში, თუ რუსეთსაც მეტისმეტად არ გაუჭირდა. გაჭირვება რუსეთისა იმაზე დიდი ძნელად იქნება, რაც 1891 წელს შიმშილობის დროს შეემთხვა, როცა პური ამერიკამაც-კი მოაშველა რუსეთს. მაშინაც-კი აქაური მხვნელ-მთესველი ვერაფერს ვერ გამორჩა თავისს ნაშრომ-ნაღვაწსა. ვამბობთ, ვერ გამორჩაო. ვერ გამორჩა-კი არა, უფრო ცუდ დღეში ჩავარდა და შედეგი იმ დღისა დღესაც თავში სცემს. აკრძალეს მაშინ საზღვარგარეთ გატანა ხორბლეულობისა იმის შიშით, რომ ვაი თუ შინ დაგვჭირდესო და ისე-კი მოხდა, რომ აღარც შინ დასჭირდათ და აღარც გარეთ გაატანინეს. დარჩა მხვნელ-მთესველი სახტად გაოცებული, — ეს რა დაგვემართა, ნურც შენ და ნურც მეო. შეგუბდა, როგორც წინათაც ვთქვით, მოსავალი და მოაწყდა მარტო შინაურ ბაზრებს. სხვა რა მოჰყვებოდა ამისთანა ამბავს, თუ არ დაფოლება და დაწევა ფასებისა. ვიმეორებთ, ესეც მოხდა და იმ დღიდან დღემდე ფასი დაეცა და ვეღარ აიწია იქამდე, რომ კაცი თავისს ოფლს გამორჩეს რამეს. მართალია, ეს აკრძალვა მარტო დროებითი იყო და, მაღლობა ღმერთს, მალე მოისპო, მაგრამ შედეგი მისი დღესაც მუშაობს და მოქმედობს ჩვენში იმ მხრით, რომ მხვნელ-მთესველი შეუშინდა ხვნა-თესვას, მას აქეთ წელში ვეღარ გაიმართა და ხვნა-თესვაზედ გული წაუხდა: ნამეტანობა ხვნა-თესვისა საბაზროდ დღესაც ხელს არ აძლევს.

ასეა თუ ისე, ჩვენებური თათარიც იმავე დღეშია, რაშიაც მთიელი ოსი: ხვნა-თესვიდამ არავითარი გამორჩენა არა აქვს თითქმის, თუმცა სხვადასხვა ჰავასა და ადგილებში სცხოვრებენ და სხვადასხვა თესლისანი არიან. მაშ თათარმა სიდან რა იშოვოს, რომ ფულის ხარჯს გაუძღვეს და თავისის ცხოვრების მეტნაკლებობას კბილი მოსჭრას? გვეტყვიან, პირუტყვთ-მოშენება ხომ ხელთა აქვთ და მწყემსობაც კარგად იციანო. ეს ყოველივე მართალია, ხოლო ამ მხრით თათარის ავლა-დიდება რომ გავსინჯოთ, არც აქ არის ბევრი რამ სახარბიელო. ამას მერე ვნახავთ, შემდეგს წერილში.

V

არიან თათრებ შორის იმისთანანი, რომელთაც იმოდენა მოცადი პირუტყვი ჰყავთ, რომ მისის შემოსავლით თავს ირჩენენ. ხოლო ამისთანანი ერთი-ორი თუ მოიპოვება მთელ ჩვენებურ თათრობაში. უფროს-ერთი თითო-ოროლა ძროხისა და ცხვრის პატრონია, ისიც ათში რომ ხუთსა და ექვსსა ჰყვანდეს, დიდი საქმეა, სხვა დანარჩენნი თითქმის ხელაღებით უარარაონი არიან. თუ უწინ მოცადის საქონლის ყოლა დიდი იყო, ეხლა ამასაც საძუე შემოაწყდა

თათრებშიც, სამოვარი დაცოტავდა, დაძვირდა. პირუტყვის შენახვა ზამთარ-ზაფხულ გაჭირდა. ამ გარემოებამ ძალიან შეაცოტავა პირუტყვით-მოშენება. სადღაა ეხლა ის ცხენის ჯოგები, რომლითაც ასე განთქმული იყო წინათ ყაზახ-ბორჩალო? დღეს ყაზახ-ბორჩალოში ცხენის ჯოგის ხსენებაც არ არის. თუ ჰყავს ვისმე, ისიც დიდს ვისმე მებატონეს, ვისაც თავისი საკუთარი სამოვრები აქვს და ამისთანანი ერთი და ორია, ისიც მაღალ წოდების კაცი. დაბალი კაცი წელეზე ფეხს იდგამს და თითო-ოროლა ცხვარსა და ძროხას ისე ინახავს. მერე როგორ? შემოდგომაზე, ელი ჩამოვა თუ არა მთიდან, საქონლის პატრონი თათარი მთელს ტფილისის გუბერნიაში წინა და უკან დამრწის, რომ საქონელს ბინა გაუჩინოს სადმე საზამთროდ. ამისათვის იგი ჰცდილობს სამოვრის პატრონს ან თავადს, ან აზნაურს ვისმე შეეკედლოს. ეძებენ უფრო იმისთანა გავლენიანს კაცს, რომლისაგან გამოეღიან შველას, თუ ვინცობაა დანაშაულში რაშიმე ფათერაკმა გააბა, ან საკუთარმა სიხარბემ წაიტყუა სხვის საკუთრებაზე ხელის მოსათბობლად.

ოსსა და თათარს ჩვენში ქურდობის სახელი აქვთ გავარდნილი. ამიტომაც იმათი დაბინავება სადმე, თუნდ დროებითაც, ყველას ეძნელება. მოვიდა ოსი, ან თათარი, და ქურდობაც გაჩნდებაო. ეს შიში ქურდობისა ძალიან უმძიმებს თათარს ბინის შოვნას, ყველა ერიდება, და თუ ბინას ვინმე მისცემს, ისეთის პირობითა, რომ კაცს უკვირს, — რითღა უნდა ირჩინოს თავი თათარმაო. თათრისათვის-კი სხვა გზა არ არის, ყველა პირობას თითქმის უნდა დასთანხმდეს, ოღონდ უადგილობრით პირუტყვი არ გაუწყდეს.

ამ დღეშია არამცთუ ერთი და ორი, არამედ უფროს-ერთი თათარი. რაკი შემოდგომით ელი თათრისა მთიდან დაიძვრის და ბარში ჩამოდის, მთელი ტფილისის გუბერნია მოდებულია მათგან. ამ ბარად ჩამოსვლის პირველ ხანებში გზებზე ისე არ გაივლით, რომ ხან აქ, ხან იქ, გზების შორიახლო, არა ჰნახოთ დაბარგებული თათარი მთელის თავისის ოჯახითა, საქონლითა, რომელიც საზამთროდ ბინას დაემებს. ხან ერთს სამოვრის პატრონს მიადგება კარზე, ხან მეორეს, ხვეწნითა და მუდარითა, საქონელი დამაყენებინეო. საბინაო პირობა ხშირად ასეთია: თუ სამოვრის პატრონს მოცადი საქონელი ჰყავს, თათარი, რამდენიც თითონა ჰყავს, იმდენს სამოვრის პატრონისას ჩაიბარებს სანაშენოდ, და რაც საქონლის პატრონს მეტი საქონელი ჰყავს, იმასაც უნდა მოუაროს და უმწყემსოს მუქთად და უჯამაგიროდ დედა-წულიანად. პირობა ხშირად სამის წლის ვადითა აქვთ. სამის წლის შემდეგ მოგება სანაშენოსი შუაზე უნდა გაიყონ, სამოვრის პატრონის ნამეტან საქონლის მონაგები-კი მთლად უნდა ჩააბაროს პატრონსა. არც იმისთანა პირობაა იშვიათი, რომ თათარი პირდაპირ მწყემსად დაუდგეს მთელის თავისის ოჯახით და დედა-წულით მუქთადვე და უჯამაგიროდ, ოღონდ საქონელი გამოაკვებინოს სამოვრის პატრონმა თავისს ადგილებში.

რა თქმა უნდა, ამ ორისავე სახის მორიგებას ზედ დაერთვის ხოლმე ზოგიერთი სხვა პირობებიც, რომლებიც ცოტად თუ ბევრად შეღავათიანები არიან, იმისდა მიხედვით, ორთაშუა ვის რა უფრო უჭირს. ხოლო არსებითი ძარღვი-კი ყოველგვარ მორიგებისა ზემოხსენებული ორი გვარი პირობაა, რომელიც უტყუარად გვანიშნებს, რამოდენად

გაჭირვებულია თათარი, თავისი ორიოდე ძროხა თუ ცხვარი შეინახოს და ჰკვებოს. ხუმრობაა, მთელი ოჯახის ჯაფა და შრომა, ოჯახისა, რომელიც ხშირად ხუთისა და ექვსის სულისაგან არის შემდგარი, მარტო ორიოდე პირუტყვის საკვებავეს მოახმაროს და ანაცვალოს! ამ გაჭირებაში ჩავარდნილი კაცი განა შესძლებს პირუტყვი იმოდენა გაიჩინოს, რომ საბაზროდ გამოიტანოს რამ სახარბიელო? ან თითონ პირუტყვით-მოშენებობას რა ხეირს დააყრის ამგვარი მდგომარეობა და ვითარება საქმისა? ამგვარს ყოფაში განა შესაძლებელია კაცმა იფიქროს, რომ პირუტყვით-მოშენება ჩვენებურ თათრის ხელში წინ წაიწევს იმოდენად, რომ სააღმშენებლოდ გამოელოდდეს რასმე? ნეტავი ჭამა-სმად ეყოს, რასაც ამნაირი პირუტყვით-მოშენება იძლევა, და იმისიც მაგლობელი იქნება თათარი, ისიც ათში ხუთი და ექვსი, როგორც ვთქვით, დანარჩენნი კი ამასაც მოკლებულნი არიან.

ეს დანარჩენნი რითღა ირჩენენ თავსა, თუ საქონელიც არა ჰყავთო? — იკითხავთ. აი ჭაპან-წყვეტა იმ საქმისა, რაზედაც ჩვენ დავიწყეთ საუბარი, იქნება აქაც იყოს. უფროს-ერთი ამ ჯურის თათარნი საქონლის პატრონს აედევნებიან ხოლმე, ზოგჯერ ცოლ-შვილიანად, — ოღონდ გვასვით და გვაჭამეთ, მუქთად გემსახურებითო. თუ საქონლის პატრონს კაცი აკლია და მისი ოჯახი მწყემსობას ვერ ასდის, რა თქმა უნდა, სიხარულით ხელსა ჰკიდებს ამისთანა მუქთად მოსამსახურეს. მუქთი ხელი, მუქთი მოსამსახურე მწყემსობაშიაც ისე სახარბიელოა, როგორც სხვა საქმეში საქმის პატრონისათვის. ხოლო საკითხავი ეს არის: განა ჭამა-სმის მეტი აღარა უნდა რა კაცს? ჩაცმა-დახურვა, სოფლისა და სახელმწიფო ხარჯი ხომ უსაქონლო კაცისათვის ისეთი ჭირი და ბოროტია, როგორც სხვისთვის?

ყოველ ამისი პასუხი ის არის, რომ საქონლის პატრონი ხშირად მიიკედლებს ხოლმე ამისთანა ქონებით უღონო კაცს, ასმევს, აჭმევს და სხვა კი შენ თვითონ იციო, როგორც გინდა იშოვეო. ისიც ჰშობს, რაკი სხვა გზა არ არის. თუ ამისთანა კაცს თითონ მიმკედლებელი ამხანაგად არ გაუხდება, ხელის დამფარებლად კი — უეჭველია. უამისოდ მუქთა მსახურს ვერ იშოვის. აქედამა აქვთ თათრებს ქურდობის სახელი გავარდნილი ჩვენში. რაკი თათარი დადგა სადმე და ბინა გაიკეთა, ძნელად იქნება, რომ იქ ქურდობა არ გაჩნდეს. ყველა, რაკი იმ არემარეში დაიკარგება, თათარს დაჰბრალდება ხოლმე. იქნება ბრალი თათრისაც არ იყოს, მაგრამ მაინც გუმანს იმაზე მიიტანენ. ხშირად მარტო ეს გუმანის მიტანა შეიქმნება ხოლმე მიზეზად, რომ ზოგიერთი უამისოდაც გარეთ ტანტალს ჩვეული თამამი თათარი ფეხს დაჰკრავს და ყაჩაღად გავარდება, ცალკე იმის შიშით, რომ არ გამაბან და აქეთ-იქით სასამართლოებში გაუთავებლად არ მათრიონო, და ცალკე იმით, რომ გაჭირებულ ცხოვრების სიმწვავე მუდამ გულში აქვს და ნაპერწკალიც საკმაოა გული აუფეთქოს თავის დასახწევად და გარეთ გასავარდნად საშოვრისა და გაუჭირებულ ცხოვრებისათვის, რომელსაც სამაცდურო თავისუფლება ავაზაკისა წარმოადგენს.

ჩვენ ამით ვათავებთ იმ მიზეზთა დასურათებას, რომელთ შორისაც, ჩვენის ფიქრით, უნდა მოინახოს სათავე აქაურ ავაზაკობისა საზოგადოდ და საკუთრივ მთიელ ოსისა და ელის თათრის შესახებ. მართალია, ზოგადი მიზეზი იმისთანა ავკაცობისა, რომელსაც სხვის ქონებაზე გული მიუდის, ყველგან და ყოველგან ეკონომიური უღონობა ყოფილა და იქნება

კვლავაც, მაგრამ მაგ ეკონომიურ უღონობას ჩვენში აქაური, განსაკუთრებული გარემოება მკვიდრისა ჰქმნის და ამით არის შესანიშნავი. შემდეგ წერილში ყოველს იმას, რაც ზემოთ ვთქვით, ერთად თავს მოვუკრებთ და გძლად თქმულს მოკლედ გამოვნასკვავთ, რომ შესაძლებელ იყოს ნასკვი საქმისა უფრო ცხადად გავითვალისწინოთ.

VI

ჩვენ წინა წერილებში შევნიშნეთ იმ საბუთების ძალით, რაც გაგონილი გვაქვს, რომ თუ ჩვენში ქურდობა და ავაზაკობაა, უფრო ოსისა და თათრისაგან არის. სხვა თესლის კაცს ძალიან იშვიათად შეხვდებით ამისთანა აკვაცობის სარბიელზე. ამას რომ ვამბობთ, სახეში გვყავს მარტო ქალაქებ-გარეთ მოთარეშენი.

ჩვენ ისიც ვაჩვენეთ, — რა შინაგანი მიზეზი მოქმედებს, ჩვენის აზრით, რომ ოსი და თათარი გამოდის საქურდლად და საავაზაკოდ. ეს ის მიზეზია, რომ ოსს და თათარს შინ სამუშავო და გასამრჯელო იმისთანა არა აქვს-რა, რომ თავი ირჩინოს და დღევანდელ ცხოვრების ჭირბოროტს გაუძღვს. მთიელი ოსი და ჩვენებური თათარი, სხვადასხვა გარემოებათა გამო, მარტო ხვნა-თესვაზეა მიმდგარი და აქეთგან წარმოსდგება მისი ეკონომიური უღონობა, რომელიც გულს შინ არ უყენებს და თვალს გარეთ აყურებინებს.

ჩვენ ამით იმის თქმა არ გვინდა, ვითომც ხვნა-თესვა იმისთანა მოქმედება იყოს, რომელიც აქეზებდეს კაცს საქურდლად და საავაზაკოდ. პირიქით, მხვნელ-მთესველი ერი უფრო მშვიდობიანი, საკუთარების პატივისმცემელი, უფრო მორიდებულია და თავდაჭერილი, ხოლო ეგ იქ არის ესე, საცა ხვნა-თესვის ნაამაგვეს ან შინა აქვს ბაზარი, ან გარეთ, და გზაც იეფი და კარგი აქვს საპალნის საზიდავად. ჩვენში სულ სხვაა. ჩვენში მხვნელ-მთესველს არც შინა აქვს ბაზარი, არც გარეთ, არც გზა აქვს და არც კვალი, რომ ნაამაგვემა გზის ხარჯს გაუძღოს. ჩვენში დღეს მარტო ხვნა-თესვა კაცს ვერ აცხოვრებს გაუჭირებლად. ხვნა-თესვის ნაამაგვეს ფასი არა აქვს იმოდენა, რომ შრომის ხარჯი ამოაღებინოთ, და თუნდა ჰქონდეს, უგზო-უკვლობით ბაზარში ვერ გაიტანთ უიმისოდ, რომ ზედ თავისი არ წააგლისოთ. ცხოვრება-კი ჰთხოულობს ფულსა სახარჯოდ წუთის-სოფლის ჭირბოროტის გასაძღომად. შორს რომ არ წავიდეთ, საკმაოა თვალწინ ის დავიყენოთ, რომ დღეს რუსეთი პურს თითქმის უფრო იეფად იძლევა ჩვენში, ვიდრე ჩვენ შინ გვიჯდება, თითონ გზაც უფრო უკეთესი და იეფი აქვს შორიდან შემოტანისათვის, ვიდრე ჩვენ ახლოდამ ბაზარში გასატანად, და საიდან სად მისწვდება ჩვენებური მხვნელ-მთესველი, რომ ფასების მეტნაკლებობაში ცილობა რამ გაუწიოს. ჩვენში ხვნა-თესვის მოსავალს საოჯახო მნიშვნელობა თუ შერჩება, თორემ სააღმშენებლო საგნად მნელადღა გახდება, იმოდენად მაინც, რომ ჩიტი ბდღვნად ღირდეს და დევნა მეტი არ იყოს.

არ ვიცით, იქნება ხვნა-თესვის მნიშვნელობას ჩვენში მეტს ბრალს ვდებდეთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის მიზეზებზე ვლაპარაკობთ, მაგრამ საკვირველი ერთი ეს უეჭველი ამბავია: რატომ იმ არემარედამ არ გამოდის ასე ხშირად ქურდი და ავაზაკი, საცა მკვიდრნი, ხვნა-თესვის გარდა, სხვა მიწის მოქმედებასაც ეტანებიან, მაგალითებრ, მევენახეობას, მებაღეობას, აბრეშუმის მოყვანა იციან და სხვა ამისთანა. იქნება აქ სხვა რამ მიზეზიც იყოს, მაგრამ თვალში საცემად დღეს მარტო ის გარემოებაა, რომ სარჩო-საბადებელის საშოვარი ერთგან მარტო ხვნა-თესვაა, რომელიც გამრჯელს ხელს არ აძლევს, და მეორეთგან — ხვნა-თესვასთან ერთად სხვაგვარი მიწისმოქმედებაც, რომლის ნაამაგვეს ბაზარიცა აქვს, ფასიცა და რომელიც პურზედ და სხვა ამისთანაზე უფრო სუბუქი და ადვილი საზიდია, ან ბაზარში ფასი იმოდენა აქვს, რომ ჩვენებურ გზების ვაი-ვაგლახის ხარჯს და წვალეზს იტანს.

თუ ეს ეკონომიური უღონობა, რომელიც თანასდევს ჩვენში მხვნელ-მთესველს, დავიჯერეთ იმის თავდათავ მიზეზად, რომ მთიელი ოსი და თათარი საქურდლად და საავაზაკოდ გამოდის, თითონ ეს მიზეზი პირდაპირ გვანიშნებს, რა გზით და ღონისძიებით შესაძლოა ცოტად თუ ბევრად ამოიკვეთოს ჩვენში ხსენებული ბოროტმოქმედება და ავკაცობა. გამოუცვალეთ მთიელ ოსს და ელის თათარს იგი გარემოებანი, რომელიც დღეს ერთსაც და მეორესაც ჰხუთავს, მიეცით და ასწავლეთ ერთსაცა და მეორესაც იმისთანა გასამრჯელო, რომელიც კაცს დღეს ხელს აძლევს სარჩო-საბადებელის საშოვარად, ასწავლეთ და თვალი აუხილეთ ქვეყნიერობაზე ცოტად თუ ბევრად, გაუკეთეთ გზები, ხიდები, ხელი შეუწყეთ ყოველს ახალს ცდასა, ახლის რასმის შემოღებას და მოყვანას, და სხვა ამისთანას, — და ქურდობა და ავაზაკობა, სულ თუ არ ამოიკვეთება, დიდს კლებაში კი შევა. ხოლო ყოველს ამას დიდი სამზადისი უნდა, დიდი დრო და მოხერხება, დიდი თანდათანობა, რადგანაც აწ არსებულს ვითარებას ყოველივე ეს შიგ გულ-ღვიძლში სწვდება და ძნელია კაცმა ერთის შეტევით და წინდაუხედავად შიგნეული გადმოუბრუნოს უკვე დამყარებულ ცხოვრების ავკარგიანობას. გარდა ამისა, ზოგიერთი ეს ღონისძიება ძალიან გვიან გამოიღებს თავისს ნაყოფს და მარტო შორეული მერმისი ჰნახავს მისს კეთილ შედეგსა. ეს იმას არა ჰნიშნავს, ვითომც ეხლავ არ შეუდგეს კაცი დასაწყისს იმის შიშით, რომ ჩვენ არ მოგვესწრობაო. გონიერი და წინდახედული დასაწყისი წამლობისა საჭიროა ყოველთვის და ყოველს ჟამს, რაკი სატკივარი შენიშნულია და ცნობილი.

მეტისმეტი იქნება ყოველივე ხსენებულ ეკონომიურ უღონობას დავაბრალოთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის მიზეზს ვიკვლევთ. თუ ეკონომიური უღონობაა მიზეზი ქურდობისა და ავაზაკობისა ჩვენში, არიან იმისთანა გარემოებანიც, რომელნიც აქეზებენ და ასაზრდოებენ ამნაირ ავკაცობასა და რომელთა წყალობითაც გაჭირვებული კაცი გაეტაცებინება ხოლმე მაცდურებას — რაც არ უთესნია, ის მოიმკოს. ერთი ამ გარემოებათაგანი არის იმედი — არავინ გამომეკიდებაო. ქურდს და ავაზაკს ჩვენში შიში არა აქვს, რომ მდევარი, ან მკვლევარი მეყოლებაო, თუ სადმე ქურდობა, ან ავაზაკობა მოხდება ხოლმე, მარტო გაქურდული და ჭირისუფალი შეუდგება თავში ცემას, სხვა არავინ არ იტკივებს თავს, თითქო ამისთანა ბოროტმოქმედება, როგორც ქურდობა და ავაზაკობაა,

საკუთარი ჭირი იყოს ცალკე კაცისა და არა მთელის საზოგადოებისა, მთელის ერისა. ადგილის მოხელენი ან იმოდენა საქმეებით არიან დატვირთულნი, რომ ამავისათვის ვეღარ იცლიან, ან ისე გულგრილნი, რომ ამისთანაებს ყურს არ ათხოვებენ.

ასეა თუ ისე, ჩვენებური თათარიც იმავე დღეშია, რაშიაც მთიელი ოსი: ხვანა-თესვიდამ არავითარი გამორჩენა არა აქვს თითქმის, თუმცა სხვადასხვა ჰავასა და ადგილებში სცხოვრებენ და სხვადასხვა თესლისანი არიან. მაშ თათარმა სიდამ რა იშოვოს, რომ ფულის ხარჯს გაუძღვეს და თავისის ცხოვრების მეტნაკლებობას კბილი მოსჭრას? გვეტყვიან, პირუტყვთ-მოშენება ხომ ხელთა აქვთ და მწყემსობაც კარგად იციანო. ეს ყოველივე მართალია, ხოლო ამ მხრით თათარის ავლა-დიდება რომ გავსინჯოთ, არც აქ არის ბევრი რამ სახარბიელო. ამას მერე ვნახავთ, შემდეგს წერილში.

V

არიან თათრებ შორის იმისთანანი, რომელთაც იმოდენა მოცადი პირუტყვი ჰყავთ, რომ მისის შემოსავლით თავს ირჩენენ. ხოლო ამისთანანი ერთი-ორი თუ მოიპოვება მთელ ჩვენებურ თათრობაში. უფროს-ერთი თითო-ოროლა ძროხისა და ცხვრის პატრონია, ისიც ათში რომ ხუთსა და ექვსსა ჰყვანდეს, დიდი საქმეა, სხვა დანარჩენნი თითქმის ხელაღებით უარარაონი არიან. თუ უწინ მოცადის საქონლის ყოლა დიდი იყო, ეხლა ამასაც საძუე შემოაწყდა თათრებშიც, სამოვარი დაცოტავდა, დამვირდა. პირუტყვის შენახვა ზამთარ-ზაფხულ გაჭირდა. ამ გარემოებამ ძალიან შეაცოტავა პირუტყვთ-მოშენება. სადღაა ეხლა ის ცხენის ჯოგები, რომლითაც ასე განთქმული იყო წინათ ყაზახ-ბორჩალო? დღეს ყაზახ-ბორჩალოში ცხენის ჯოგის ხსენებაც არ არის. თუ ჰყავს ვისმე, ისიც დიდს ვისმე მეზატონეს, ვისაც თავისი საკუთარი სამოვრები აქვს და ამისთანანი ერთი და ორია, ისიც მაღალ წოდების კაცი. დაბალი კაცი წელეზე ფეხს იდგამს და თითო-ოროლა ცხვარსა და ძროხას ისე ინახავს. მერე როგორ? შემოდგომაზე, ელი ჩამოვა თუ არა მთიდან, საქონლის პატრონი თათარი მთელს ტფილისის გუბერნიაში წინა და უკან დამრწის, რომ საქონელს ბინა გაუჩინოს სადმე საზამთროდ. ამისათვის იგი ჰცდილობს სამოვრის პატრონს ან თავადს, ან აზნაურს ვისმე შეეკედლოს. ეძებენ უფრო იმისთანა გავლენიანს კაცს, რომლისაგან გამოეღიან შევლას, თუ ვინიცობაა დანაშაულში რაშიმე ფათერაკმა გააბა, ან საკუთარმა სიხარბემ წაიტყუა სხვის საკუთრებაზე ხელის მოსათბობლად.

ოსსა და თათარს ჩვენში ქურდობის სახელი აქვთ გავარდნილი. ამიტომაც იმათი დაბინავება სადმე, თუნდ დროებითაც, ყველას ეძნელება. მოვიდა ოსი, ან თათარი, და ქურდობაც გაჩნდებაო. ეს შიში ქურდობისა ძალიან უმძიმებს თათარს ბინის შოვნას, ყველა ერიდება, და თუ ბინას ვინმე მისცემს, ისეთის პირობითა, რომ კაცს უკვირს, — რითღა უნდა ირჩინოს

თავი თათარმაო. თათრისათვის-კი სხვა გზა არ არის, ყველა პირობას თითქმის უნდა დასთანხმდეს, ოღონდ უადგილობრით პირუტყვი არ გაუწყდეს.

ამ დღეშია არამცთუ ერთი და ორი, არამედ უფროს-ერთი თათარი. რაკი შემოდგომით ელი თათრისა მთიდამ დაიძვრის და ბარში ჩამოდის, მთელი ტფილისის გუბერნია მოდებულა მათგან. ამ ბარად ჩამოსვლის პირველ ხანებში გზებზე ისე არ გაივლით, რომ ხან აქ, ხან იქ, გზების შორიახლო, არა ჰნახოთ დაბარგებული თათარი მთელის თავისის ოჯახითა, საქონლითა, რომელიც საზამთროდ ბინას დაემებს. ხან ერთს სამოვრის პატრონს მიადგება კარზე, ხან მეორეს, ხვეწნითა და მუდართა, საქონელი დამაყენებინეო. საბინაო პირობა ხშირად ასეთია: თუ სამოვრის პატრონს მოცადი საქონელი ჰყავს, თათარი, რამდენიც თითონა ჰყავს, იმდენს სამოვრის პატრონისას ჩაიბარებს სანაშენოდ, და რაც საქონლის პატრონს მეტი საქონელი ჰყავს, იმასაც უნდა მოუაროს და უმწყემსოს მუქთად და უჯამაგიროდ დედა-წულიანად. პირობა ხშირად სამის წლის ვადითა აქვთ. სამის წლის შემდეგ მოგება სანაშენოსი შუაზე უნდა გაიყონ, სამოვრის პატრონის ნამეტან საქონლის მონაგები-კი მთლად უნდა ჩააბაროს პატრონსა. არც იმისთანა პირობაა იშვიათი, რომ თათარი პირდაპირ მწყემსად დაუდგეს მთელის თავისის ოჯახით და დედა-წულით მუქთადვე და უჯამაგიროდ, ოღონდ საქონელი გამოაკვებინოს სამოვრის პატრონმა თავისს ადგილებში.

რა თქმა უნდა, ამ ორისავ სახის მორიგებას ზედ დაერთვის ხოლმე ზოგიერთი სხვა პირობებიც, რომლებიც ცოტად თუ ბევრად შეღავათიანები არიან, იმისდა მიხედვით, ორთაშუა ვის რა უფრო უჭირს. ხოლო არსებითი ძარღვი-კი ყოველგვარ მორიგებისა ზემოხსენებული ორი გვარი პირობაა, რომელიც უტყუარად გვანიშნებს, რამოდენად გაჭირვებულია თათარი, თავისი ორიოდვე ძროხა თუ ცხვარი შეინახოს და ჰკვებოს. ხუმრობაა, მთელი ოჯახის ჯაფა და შრომა, ოჯახისა, რომელიც ხშირად ხუთისა და ექვსის სულისაგან არის შემდგარი, მარტო ორიოდვე პირუტყვის საკვებავს მოახმაროს და ანაცვალოს! ამ გაჭირებაში ჩავარდნილი კაცი განა შესძლებს პირუტყვი იმოდენა გაიჩინოს, რომ საბაზროდ გამოიტანოს რამ სახარბიელო? ან თითონ პირუტყვით-მოშენებას რა ხეირს დააყრის ამგვარი მდგომარეობა და ვითარება საქმისა? ამგვარს ყოფაში განა შესაძლებელია კაცმა იფიქროს, რომ პირუტყვით-მოშენება ჩვენებურ თათრის ხელში წინ წაიწევს იმოდენად, რომ სააღებშიცემოდ გამოელოდდეს რასმე? ნეტავი ჭამა-სმად ეყოს, რასაც ამნაირი პირუტყვით-მოშენება იძლევა, და იმისიც მაღლობელი იქნება თათარი, ისიც ათში ხუთი და ექვსი, როგორცა ვთქვით, დანარჩენნი კი ამასაც მოკლებულნი არიან.

ეს დანარჩენნი რითღა ირჩენენ თავსა, თუ საქონელიც არა ჰყავთო? — იკითხავთ. აი ჭაპან-წყვეტა იმ საქმისა, რაზედაც ჩვენ დავიწყეთ საუბარი, იქნება აქაც იყოს. უფროს-ერთი ამ ჯურის თათარნი საქონლის პატრონს აედევნებიან ხოლმე, ზოგჯერ ცოლ-შვილიანად, — ოღონდ გვასვით და გვაჭამეთ, მუქთად გემსახურებითო. თუ საქონლის პატრონს კაცი აკლია და მისი ოჯახი მწყემსობას ვერ ასდის, რა თქმა უნდა, სიხარულით ხელსა ჰკიდებს ამისთანა მუქთად მოსამსახურეს. მუქთი ხელი, მუქთი მოსამსახურე მწყემსობაშიაც ისე სახარბიელოა,

როგორც სხვა საქმეში საქმის პატრონისათვის. ხოლო საკითხავი ეს არის: განა ჭამა-სმის მეტი აღარა უნდა რა კაცს? ჩაცმა-დახურვა, სოფლისა და სახელმწიფო ხარჯი ხომ უსაქონლო კაცისათვის ისეთი ჭირი და ბოროტია, როგორც სხვისთვის?

ყოველ ამისი პასუხი ის არის, რომ საქონლის პატრონი ხშირად მიიკედლებს ხოლმე ამისთანა ქონებით უღონო კაცს, ასმევს, აჭმევს და სხვა კი შენ თვითონ იციო, როგორც გინდა იშოვეო. ისიც ჰშობს, რაკი სხვა გზა არ არის. თუ ამისთანა კაცს თითონ მიმკედლებელი ამხანაგად არ გაუხდება, ხელის დამფარებლად კი — უეჭველია. უამისოდ მუქთა მსახურს ვერ იშოვის. აქედამა აქვთ თათრებს ქურდობის სახელი გავარდნილი ჩვენში. რაკი თათარი დადგა სადმე და ბინა გაიკეთა, ძნელად იქნება, რომ იქ ქურდობა არ გაჩნდეს. ყველა, რაკი იმ არემარეში დაიკარგება, თათარს დაჰბრალდება ხოლმე. იქნება ბრალი თათრისაც არ იყოს, მაგრამ მაინც გუმანს იმაზე მიიტანენ. ხშირად მარტო ეს გუმანის მიტანა შეიქმნება ხოლმე მიზეზად, რომ ზოგიერთი უამისოდაც გარეთ ტანტალს ჩვეული თამამი თათარი ფეხს დაჰკრავს და ყაჩაღად გავარდება, ცალკე იმის შიშით, რომ არ გამაბან და აქეთ-იქით სასამართლოებში გაუთავებლად არ მათრიონო, და ცალკე იმით, რომ გაჭირებულ ცხოვრების სიმწვავე მუდამ გულში აქვს და ნაპერწკალიც საკმაოა გული აუფეთქოს თავის დასახწევად და გარეთ გასავარდნად საშოვრისა და გაუჭირვებულ ცხოვრებისათვის, რომელსაც სამაცდურო თავისუფლება ავაზაკისა წარმოადგენს.

ჩვენ ამით ვათავებთ იმ მიზეზთა დასურათებას, რომელთ შორისაც, ჩვენის ფიქრით, უნდა მოინახოს სათავე აქაურ ავაზაკობისა საზოგადოდ და საკუთრივ მთიელ ოსისა და ელის თათრის შესახებ. მართალია, ზოგადი მიზეზი იმისთანა ავკაცობისა, რომელსაც სხვის ქონებაზე გული მიუდის, ყველგან და ყოველგან ეკონომიური უღონობა ყოფილა და იქნება კვლავაც, მაგრამ მაგ ეკონომიურ უღონობას ჩვენში აქაური, განსაკუთრებული გარემოება მკვიდრისა ჰქმნის და ამით არის შესანიშნავი. შემდეგს წერილში ყოველს იმას, რაც ზემოთ ვთქვით, ერთად თავს მოვუკრებთ და გძლად თქმულს მოკლედ გამოვნასკვავთ, რომ შესაძლებელ იყოს ნასკვი საქმისა უფრო ცხადად გავითვალისწინოთ.

VI

ჩვენ წინა წერილებში შევნიშნეთ იმ საბუთების ძალით, რაც გაგონილი გვაქვს, რომ თუ ჩვენში ქურდობა და ავაზაკობაა, უფრო ოსისა და თათრისაგან არის. სხვა თესლის კაცს ძალიან იშვიათად შეხვდებით ამისთანა ავკაცობის სარბიელზე. ამას რომ ვამბობთ, სახეში გვყავს მარტო ქალაქებ-გარეთ მოთარეშენი.

ჩვენ ისიც ვაჩვენეთ, — რა შინაგანი მიზეზი მოქმედებს, ჩვენის აზრით, რომ ოსი და თათარი გამოდის საქურდლად და საავაზაკოდ. ეს ის მიზეზია, რომ ოსს და თათარს შინ სამუშაო და

გასამრჯელო იმისთანა არა აქვს-რა, რომ თავი ირჩინოს და დღევანდელ ცხოვრების ჭირბოროტს გაუძღვეს. მთიელი ოსი და ჩვენებური თათარი, სხვადასხვა გარემოებათა გამო, მარტო ხვნა-თესვაზეა მიმდგარი და აქეთგან წარმოსდგება მისი ეკონომიური უღონობა, რომელიც გულს შინ არ უყენებს და თვალს გარეთ აყურებინებს.

ჩვენ ამით იმის თქმა არ გვინდა, ვითომც ხვნა-თესვა იმისთანა მოქმედება იყოს, რომელიც აქეზებდეს კაცს საქურდლად და საავაზაკოდ. პირიქით, მხვნელ-მთესველი ერი უფრო მშვიდობიანი, საკუთარების პატივისმცემელი, უფრო მორიდებულია და თავდაჭერილი, ხოლო ეგ იქ არის ესე, საცა ხვნა-თესვის ნაამაგვეს ან შინა აქვს ბაზარი, ან გარეთ, და გზაც იეფი და კარგი აქვს საპალნის საზიდავად. ჩვენში სულ სხვაა. ჩვენში მხვნელ-მთესველს არც შინა აქვს ბაზარი, არც გარეთ, არც გზა აქვს და არც კვალი, რომ ნაამაგვემა გზის ხარჯს გაუძღოს. ჩვენში დღეს მარტო ხვნა-თესვა კაცს ვერ აცხოვრებს გაუჭირებლად. ხვნა-თესვის ნაამაგვეს ფასი არა აქვს იმოდენა, რომ შრომის ხარჯი ამოაღებინოთ, და თუნდა ჰქონდეს, უგზო-უკვლობით ბაზარში ვერ გაიტანთ უიმისოდ, რომ ზედ თავისი არ წააგლისოთ. ცხოვრება-კი ჰთხოულობს ფულსა სახარჯოდ წუთის-სოფლის ჭირბოროტის გასაძღომად. შორს რომ არ წავიდეთ, საკმაოა თვალწინ ის დავიყენოთ, რომ დღეს რუსეთი პურს თითქმის უფრო იეფად იძლევა ჩვენში, ვიდრე ჩვენ შინ გვიჯდება, თითონ გზაც უფრო უკეთესი და იეფი აქვს შორიდან შემოტანისათვის, ვიდრე ჩვენ ახლოდამ ბაზარში გასატანად, და საიდან სად მისწვდება ჩვენებური მხვნელ-მთესველი, რომ ფასების მეტნაკლებობაში ცილობა რამ გაუწიოს. ჩვენში ხვნა-თესვის მოსავალს საოჯახო მნიშვნელობა თუ შერჩება, თორემ სააღებმიცემო საგნად მნელადღა გახდება, იმოდენად მაინც, რომ ჩიტი ბდღვნად ღირდეს და დევნა მეტი არ იყოს.

არ ვიცით, იქნება ხვნა-თესვის მნიშვნელობას ჩვენში მეტს ბრალსა ვდებდეთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის მიზეზებზე ვლაპარაკობთ, მაგრამ საკვირველი ერთი ეს უეჭველი ამბავია: რატომ იმ არემარედამ არ გამოდის ასე ხშირად ქურდი და ავაზაკი, საცა მკვიდრნი, ხვნა-თესვის გარდა, სხვა მიწის მოქმედებასაც ეტანებიან, მაგალითებრ, მევენახეობას, მებაღეობას, აბრეშუმის მოყვანა იციან და სხვა ამისთანა. იქნება აქ სხვა რამ მიზეზიც იყოს, მაგრამ თვალში საცემად დღეს მარტო ის გარემოებაა, რომ სარჩო-საბადებელის საშოვარი ერთგან მარტო ხვნა-თესვაა, რომელიც გამრჯელს ხელს არ აძლევს, და მეორეთგან — ხვნა-თესვასთან ერთად სხვაგვარი მიწისმოქმედებაც, რომლის ნაამაგვეს ბაზარიცა აქვს, ფასიცა და რომელიც პურზედ და სხვა ამისთანაზე უფრო სუბუქი და ადვილი საზიდია, ან ბაზარში ფასი იმოდენა აქვს, რომ ჩვენებურ გზების ვაი-ვაგლახის ხარჯს და წვალეზას იტანს.

თუ ეს ეკონომიური უღონობა, რომელიც თანასდევს ჩვენში მხვნელ-მთესველს, დავიჯერეთ იმის თავდათავ მიზეზად, რომ მთიელი ოსი და თათარი საქურდლად და საავაზაკოდ გამოდის, თითონ ეს მიზეზი პირდაპირ გვანიშნებს, რა გზით და ღონისძიებით შესაძლოა ცოტად თუ ბევრად ამოიკვეთოს ჩვენში ხსენებული ბოროტმოქმედება და აკვაცობა. გამოუცვალეთ მთიელ ოსს და ელის თათარს იგი გარემოებანი, რომელიც დღეს ერთსაც და მეორესაც ჰხუთავს, მიეცით და ასწავლეთ ერთსაცა და მეორესაც იმისთანა გასამრჯელო,

რომელიც კაცს დღეს ხელს აძლევს სარჩო-საბადებელის საშოვარად, ასწავლეთ და თვალი აუხილეთ ქვეყნიერობაზე ცოტად თუ ბევრად, გაუკეთეთ გზები, ხიდები, ხელი შეუწყეთ ყოველს ახალს ცდასა, ახლის რასმის შემოღებას და მოყვანას, და სხვა ამისთანას, — და ქურდობა და ავაზაკობა, სულ თუ არ ამოიკვეთება, დიდს კლებაში კი შევა. ხოლო ყოველს ამას დიდი სამზადისი უნდა, დიდი დრო და მოხერხება, დიდი თანდათანობა, რადგანაც აწ არსებულს ვითარებას ყოველივე ეს შიგ გულ-ღვიძლში სწვდება და ძნელია კაცმა ერთის შეტევით და წინდაუხედავად შიგნეული გადმოუბრუნოს უკვე დამყარებულ ცხოვრების ავკარგიანობას. გარდა ამისა, ზოგიერთი ეს ღონისძიება ძალიან გვიან გამოიღებს თავისს ნაყოფს და მარტო შორეული მერმისი ჰნახავს მისს კეთილ შედეგსა. ეს იმას არა ჰნიშნავს, ვითომც ეხლავ არ შეუდგეს კაცი დასაწყისს იმის შიშით, რომ ჩვენ არ მოგვესწრობაო. გონიერი და წინდახედული დასაწყისი წამლობისა საჭიროა ყოველთვის და ყოველს ჟამს, რაკი სატკივარი შენიშნულია და ცნობილი.

მეტისმეტი იქნება ყოველივე ხსენებულ ეკონომიურ უღონობას დავაბრალოთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის მიზეზს ვიკვლევთ. თუ ეკონომიური უღონობაა მიზეზი ქურდობისა და ავაზაკობისა ჩვენში, არიან იმისთანა გარემოებანიც, რომელნიც აქეზებენ და ასაზრდოებენ ამნაირ ავკაცობასა და რომელთა წყალობითაც გაჭირვებული კაცი გაეტაცებინება ხოლმე მაცდურებას — რაც არ უთესნია, ის მოიმკოს. ერთი ამ გარემოებათაგანი არის იმედი — არავინ გამომეკიდებაო. ქურდს და ავაზაკს ჩვენში შიში არა აქვს, რომ მდევარი, ან მკვლევარი მეყოლებაო, თუ სადმე ქურდობა, ან ავაზაკობა მოხდება ხოლმე, მარტო გაქურდული და ჭირისუფალი შეუდგება თავში ცემას, სხვა არავინ არ იტკივებს თავს, თითქო ამისთანა ბოროტმოქმედება, როგორც ქურდობა და ავაზაკობა, საკუთარი ჭირი იყოს ცალკე კაცისა და არა მთელის საზოგადოებისა, მთელის ერისა. ადგილის მოხელენი ან იმოდენა საქმეებით არიან დატვირთულნი, რომ ამავებისათვის ვედარ იცლიან, ან ისე გულგრილნი, რომ ამისთანაებს ყურს არ ათხოვებენ.

ასეთი გულგრილობა იქიდანაა წარმოსდგება, რომ არავინ მოჰკითხავს ხოლმე მოხელეს, — აბა რა ღონისძიება იხმარე, რომ გაისარჯე ამა და ამ ქურდობის, თუ ავაზაკობის აღმოსაჩენად. მოხელე, რომელიც უფრო ფრთხილი და გაოსტატებულია, კანცელიარულად „პროტოკოლს“ შეადგენს, ამა და ამ დღეს ესა და ეს კაცი მოვიდა და გამომიცხადა, ხარი მომპარესო, და ქურდისა და ნაქურდალის აღმოსაჩენად კანონიერი ღონისძიებაა მიღებულიო. ასე დაწყებული საქმე ამით თავდება. არც ღონისძიება, არც ხელის განძრევა, არც ადგილიდამ დაძვრა! საკმაოდ მიაჩნია „პროტოკოლის“ შედგენა, რომ თუ ვინიცობაა მოჰკითხონ, გასამართლებელი საბუთი ხელთა ჰქონდეს, საქმე მიწარმოებიაო. ქურდს რა უნდა და ბნელი ღამეო, და ამაზე მეტი სიბზნელე განა იქნებალა?*

საზოგადო სენი ჩვენებურ მოხელეობისა ის არის, რომ ქურდობა, და ავაზაკობა მოხელეს დიდ დავალებულ საქმედ არ მიაჩნია. ბევრს უფრო მეტი შიში და რიდი აქვს უფროსისა, თუ თავის დროზე უწყებები არ ჩააბარა, ვიდრე იმისი, რომ ქურდობისა და ავაზაკობის კვალს არ გამოუდგა და ქურდი ხელიდამ წაუვიდა. ეს იმისათვის არის ესე, რომ უწყების არ-ჩაბარებას

მოიკითხვენ ხოლმე და ქურდისა და ავაზაკის კვალის კვლევას და არ-დევენას არავინა ჰკითხულობს, თუ ერთი განსაკუთრებული, წრეს გადასული ამბავი რამ არ მოხდა, როგორც, მაგალითებრ, თავ. თომა ციციშვილის სახლზედ დაცემა, ან რომელიმე დიდის კაცის გზაში გამარცვა, ფოსტის გატეხა და სხვა ამისთანა. იმაზე-კი, რომ გლეხკაცს უკანასკნელი ძროხა მოჰპარეს, წაართვეს, ან დახანჯლეს, ან მოჰკლეს, — თავს არავინ იტკიებს. ამისთანაებში საკმაოდ მიჩნეულია, მოხელემ მოახსენოს ვისაც ჯერ არს, რომ ყოველი ღონისძიება ხმარებული იყო და ქურდი და ავაზაკი ვერ აღმოჩნდაო. მართლა იხმარა რამ ღონისძიება, ან რაგვარი ღონისძიება იხმარა, სად რა ჩაიდინა, სად რა მოახდინა, სად რა გზები შეჰკრა, სად რა კვალს დაადგა, ამაებს-კი არავინ ჰკითხულობს.

ჩვენის ფიქრით-კი თხაც რომ დაიკარგოს, პოლიციის ბოქაულმა თავი უნდა გამოიდოს, მთელი ის არემარე ფეხზე დააყენოს, დიდი და პატარა მისძრას-მოსძრას, წავიდ-წამოვიდეს საძებნელად, გეში და კვალი მოხაზოს და არ მოისვენოს, ვიდრე ყოველს საქმიან და არა კანცელიარულს ღონისძიებას და ხერხს ზედ არ შეაღწევს, რომ ქურდი და ნაქურდალი ხელთ იგდოს, ან საბუთიანად დარწმუნდეს, რომ საქმეს აღარა ეშველება-რა. ამისთანაებში მარტო ერთი მდევრობა, ხმაურობა და განგაშიც დიდი რამ არის, რომ ქურდობას და ავაზაკობას მადა და ხალისი დაეკარგოს ცოტად თუ ბევრად და ცოტად თუ ბევრადვე კბილი მოეჭრას. ესეც ღვთის წყალობა იქნება, თუნდ მაგ ხმაურობისა და განგაშისაგან სხვა არა გამოვიდეს-რა. ისე არაფერი არ ამხნევეს ქურდსა და ავაზაკსა, როგორც ყურის მოყრუება მოხელესი და დაუდევრობა. აქ, რასაკვირველია, ტყუილუბრალო ფაცაფუცს და ციებ-ცხელებას ადგილი არა აქვს, რადგანაც სიცილის მეტს სხვას არ-რას გამოიწვევს. აქ საჭიროა მართალი, საქმიანი გამრჯელობა და მოხერხება და არა ტყუილუბრალო ალიაქოთი. ყველამ უნდა იცოდეს, რომ ყველა ხერხი და ძლიერება ადგილის მოხელეობისა ზედ შეეღწევა ქურდისა და ავაზაკის გზას, თუ რამ ბოროტი და ავაზაკობა მოხდა სადმე, და მაშინ მშვიდობით გადარჩენის იმედი ისე ადვილად ვერ აიყოლიებს ბოროტმოქმედს და არ წაიტყუებს, როგორც დღეს არის, ჩვენდა სამწუხაროდ.

ყველამ უნდა გული დააჯეროს საქმით და მაგალითებით, რომ ქურდობა და ავაზაკობა დიდ ბოროტად მიაჩნია მოხელეობას, რომ ქურდი და ავაზაკი უდევნელად, უძებნელად ვერ გადურჩება, რომ ამ დევნასა და ძებნაში უნდა გამოიჩინოს მოხელემ თავისი ღირსება და სიკეთე, და თვით უფროსის მოხელეობა ქურდის დევნასა და აღმოჩენაში უნდა ჰპოულობდეს ღირსებას თავისის ხელქვეითის გულმოდგინებისას და ხერხიან გარჯისას.

რომ ამისთანა გულმოდგინებამ ჩვენში ფეხი აიდგას ავკაცობის ასალაგმავად, პოლიციის მოხელე ყოველთვის უნდა იყოს „на все“, რუსები რომ იტყვიან, როგორც საზოგადოების, ისეც უფროსების წინაშე. აი, ჩვენის ფიქრით, ამისათვის რა არის საჭირო: წესად დაიდოს, რომ მაზრის უფროსმა, თუ მის არემარეში ავაზაკობა ან ქურდობა რამ მოხდა, სულ ერთია თხა მოიპარეს, თუ დიდი რამ საუნჯე — მაშინვე დაუყონებლივ აუწყოს გუბერნატორს, სად და როდის რა მოხდა, რა ღონისძიება იქმნა მიღებული ბოროტმოქმედების აღმოსაჩენად, რაგვარ მოიქცნენ მაზრის უფროსნი და მისნი ხელქვეითნი ავკაცობის გამომჟღავნების პირველ

ხანებში, სად რა გეშია და კვალი მიტანილი, ვისზედ არის გუმანი აღებული და სხვა ამგვარი, რაც ცხადად ჰყოფს საქმიანს მოქმედებას მოხელისას. ვიდრე საქმე ან ისე, ან ასე გათავდებოდეს, ყოველი ახალი ვითარება მისი უნდა ეუწყოს გუბერნატორს. ამ გზით უმაღლესს მოხელეობას თვალი ეჭირება, ზედამხედობა ექმნება, ვინ და სად როგორ ირჯება, როგორ ასრულებს თავისს მოვალეობას, როგორ გულმოდგინებას და მოხერხებას იჩენს და ყოველ ამის შესაფერად მოექცევა მოხელეს. ყოველივე უქმობა, ყოველივე დაგვიანება, ყოველივე მოუხერხებლობა ამისთანა შემთხვევაში უნდა სასტიკად მოეკითხოს ხელქვეითსა და ეს შესაძლოა მარტო მაშინ, თუ ამნაირ მიწერ-მოწერას საქმიანად შიგ ჩამხედავი ეყოლება და არა კანცელიარული გამკითხავი.

ეს თვალყურის ჭერა თვით ხელქვეითსაც აღარ დაადინებს, ყურებს ააცქვეტინებს და ბოროტმოქმედების აღმოჩენას დიდმნიშვნელობიან საქმედ გახდის, როგორც მის საკუთარ თვალში, ისეც მკვიდრთა თვალშიაც. ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ დაუზარებელი, სწრაფი, წინდახედული და ფიცხელი დევნა ქურდისა და ავაზაკისა მოხელეთაგან თვით ხალხსაც გაამხნევეს ბოროტმოქმედთა სადევნელად, რაკი ჰნახვენ, რომ თვით მოხელეობა ცეცხლმოკიდებული ირჯება, და გამხნევებულ ხალხში დიდს შველას და შემწეობას იპოვის მოხელეობა. იმახიან, ხალხი არა ჰშველის მოხელეობას, ხელს არა სძრავსო, ამას სხვადასხვა მიზეზი აქვს და სხვათა შორის ის, რომ ხელს არა სძრავს თვით მოხელეობა და ხალხს სხვა რა დარჩენია-რა, გულ-ხელი დაიკრიბოს და არ მიეცეს ქურდს და ავაზაკს ან დასახანჯლავად, ან სასიკვდილოდ, ან ცეცხლწასაკიდებლად, იმიტომ რომ უქმობა მოხელეთა ყოველ ამისაგან არა უშიშარჰყოფს.

იტყვიან, — ეს მიწერ-მოწერაც რომ ზურგზედ აკვიდოთ სოფლის პოლიციასა, სხვა საქმისათვის როგორღა მოიცალოსო. ჩვენის ფიქრით, სხვა მიწერ-მოწერისაგან რომ შეღავათი მიეცეს პოლიციას და ამ საქმეზე მოაცალონ, ქვეყანას თუ არ მოემატება, არა დააკლდება-რა. მკვიდრთა უშიშარყოფა სიცოცხლისა და ქონების მხრივ ერთი უდიდესი, თუ არ უპირველესი, მოვალეობაა სახელმწიფოსი. უამისოდ არც წინსვლა ერისა, არც წარმატება რაშიმე შესაძლებელი არ არის. ამიტომაც ბევრმა რამ სხვამ ამ უშიშარყოფას თავისი უპირატესობა და ადგილი უნდა დაუთმოს, თუ სხვა ღონე არ არის. თუ მაინცდამაინც პოლიციას სხვა უფრო დიდი და მძიმე საქმე აქვს, მაშინ მკვიდრთა უშიშარყოფას სხვა პატრონი, სხვა მოხელეობა უნდა გავუჩინოთ და არ უნდა დავტოვოთ ეს საქმე იმათ ხელში, ვისაც იმისათვის დრო და მოცალეობა არა აქვს. ეს აშკარაა.

სხვა ამგვარს მიზეზს შემდეგ წერილში ჩამოვთვლით.

იმ მიზეზთა შორის, რომელიც აქეზებს, ათამამებს და ამხნეებს ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას, უნდა ჩაირიცხოს დახანება საქმის გარჩევისა სამსაჯულოს მიერ. ქურდობისა და ავაზაკობის მოხდენის დღიდან გარჩევის დღემდე იმოდენა ხანი გადის, რომ დაზიანებულსაც ლოდინით გულს უტეხს, მოწმესაც ავიწყდება ზოგიერთი წვრილმანი, არსებითი გარემოება ნახულისა, ხშირად გემი და კვალი დანაშაულისა იშლება და იკარგება და ამით სიცხადე და საბუთიანობა აკლდება საქმეს. ქურდობისა და ავაზაკობის საქმეში თვალად წვრილმანი რამ გემი და კვალი ხშირად უფრო აცხადებს საქმის ვითარებას, უფრო მართლად და უტყუარად ჰხსნის საქმის ნასკვსა, ვიდრე სხვა რამ. ამისთანა საქმეში მინამ თორნე ცხელია — პური უნდა გამოცხვეს.

მართალია, ავაზაკობის და დიდ ქურდობის საქმემ, ვიდრე გასარჩევად წარსდგება, ჯერ უნდა გამომძიებელის ხელში გამოიაროს, აქ უნდა შეიკრიბოს ყოველივე ჰო და არა საქმისა და ყოველ ამას დრო და ხანი უნდა ძალაუნებურად. მაგრამ აქაც ტყუილ-უბრალოდ ბევრი დრო იკარგება ან იმის გამო, რომ გამომძიებელს მოცლა არა აქვს, ან იმის გამო, რომ გულს არ უდებს, რადგანაც მომკითხავი არავინა ჰყავს. რაკი გამომძიებელმა შესაძლოდ დაინახა ბრალდებული ან თავდებობით, ან საზღაურით თავისუფლად დასტოვოს და ტუსადად არ დაინარჩუნოს, იმას ბევრი აღარაფერი ატანს ძალას, რომ საქმეს სასურველად აუჩქარდეს. იგი მარტო ტუსადის საქმეს აფიცხებს, რადგანაც, რაკი ტუსადია, საქმეს უფრო ცხარედ ეკიდებიან, თვალყურს უფრო ფიცხად ადევნებენ და უფრო მალ-მალე მოიკითხვენ ხოლმე. სულ სხვა სიფიცხით მიდის საქმე, როცა ტუსადი ზურგთ არა ჰკიდია გამომძიებელს, ან სამსაჯულოს. ხალხის თვალში-კი ნემსის ქურდი და აქლემის ქურდი, ორივე ქურდია.

თუ მაინცდამაინც ავაზაკობისა და დიდ ქურდობის საქმეში დაგვიანება ეპატივება ვისმე ამა თუ იმ მიზეზითა, წვრილმან პარვა-ქურდობაში-კი ყოვლად შეუწყნარებელია. ჩვენში დ სხვაგანაც, თუ სოფლად მოპარვაა რისამე, უფრო პირუტყვისაა, ვიდრე სხვისა რისამე. ეს იმისთანა ბოროტმოქმედებაა, რომელიც ხშირად თვით ადგილზედვე სტოვებს გემსა და კვალსა, მაგალითებრ, ნავალს ქურდისას და პირუტყვისას და სხვა ამისთანას. თუ მოსამართლემ დროზე არ მოასწრო და არ ინახულა ყოველივე ეს, შესაძლოა სამუდამოდ ხელიდან წაუვიდეს ქურდიცა და ნაქურდალიც. აქ გამომძიება და სამართალი ერთსა და იმავე მოსწრებულ დროს უნდა მოხდეს. ეს აზრია კანონმდებლისა, რომელსაც საჭიროდ დაუნახავს მომრიგებელი მოსამართლე ერთსა და იმავე დროს გამომძიებელიც იყოს და მსჯავრის დამდებიცა, რომ გამომძიებამ მსჯავრის დადება არ დაახანოს და მსჯავრის დადებას არ დაუსუსტდეს ცხადმყოფელი საბუთი.

ჩვენში კანცელარიულმა მსვლელობამ საქმისამ მთლად დაიმორჩილა მომრიგებელი მოსამართლეობა, რომლის პირველი და უკანასკნელი ღირსება საცხოველმყოფელო მოქმედებაა, სწრაფი საქმიანობა, დაუხანებელი სარჩლი მართლისა და დაზიანებულისა. ჩვენში გაქურდული გლეხკაცი, თუ სხვა ვინმე, მიდის მომრიგებელ მოსამართლესთან და შესჩივის თავის გულის სატკივარს; მომრიგებელი მოსამართლე, იმის მაგიერ, რომ მაშინვე საჩივარს გამოუდგეს და ხელი ჩაჰკიდოს, თუნდ ამისათვის სხვა მორიგ საქმეების გადადება

მოუნდეს, ვინ იცის როდის ჰნიშნავს საქმეს გასარჩევად. კიდევ შესაწყნარებელი იქნებოდა ამ შემთხვევაში დაგვიანება, რომ დრო, საქმის გასარჩევად დასანიშნავი, შეეტოლოს მარტო იმ ხანს, რაც ბრალდებულის და მოწმეების მოწვევას მოუნდება. ხშირად მომრიგებელი მოსამართლე შეურჩევს ხოლმე დროს, როცა თითონ უკვე დანიშნულ მორიგ საქმეთაგან მოცლილია.

ბევრი მაგალითია იმისი, რომ მკვიდრი, ამ დაგვიანების მნახველი და ნაგემევი, სულაც აღარა სჩივის და გულჩათუთქვილი ემორჩილება თავისს უბედურებას. ამის გამო ბევრი ქურდობა სამართლამდენაც არ მიაღწევს ხოლმე და ქურდი უდევნელად და დაუსჯელად ჰრჩება, და ნუთუ ქურდობას ეს ამისთანა ამბავი გულს არ უკეთებს და უქეზებს. თუნდ ეგეც არ იყოს და სამართალს მიჰმართოს დაზიანებულმა, რა მდგომარეობაში სტოვებს ან მას, ან მოწმეს და მთხრობელსა, დაგვიანება საქმისა. რაკი საქმე გვიანდება, დროც ბევრია ხიფათისა და განსაცდელის შესამთხვევად. დაზიანებული და ბრალდებული, უიმისოდაც ერთმანეთზე გულშეგარდნილნი, უფრო გადაეკიდებიან ხოლმე, რაც მეტი დრო და ხანი გადის. კიდევ კარგია, თუ აღძრული მტრობა ამათ შუა დარჩა, თორემ ზოგჯერ ისეც მოხდება ხოლმე, რომ მთელი სახლობა და ნათესაობა ერთისა მეორეს გადაეკიდება, და თუ შეხვდნენ სადმე ერთმანეთს, იქნება სისხლის ღვრაც მოუხდეთ. როგორც დაზიანებული, ისეც მისი მოწმე, ან მთხრობელი, მუდამ შიშსა და ფიქრშია, რომ დაგვიანებამ საქმისამ დრო და ხანი არ მისცეს ბრალეულს და მის მომხრეთ ჯავრი ამოიყარონ, არ დასწვან, არ გადაჰზუგონ და უფრო უარესი არა აუტეხონ-რა. ამნაირს შიშსა და ფიქრში მყოფს კაცს რომ რაიმე უბედურება შეემთხვას ან თავისით, ან სხვისით, საკვირველი არა იქნება-რა. დრო და ხანი ამისთანა ამბებისათვის ბევრს შემთხვევას იძლევა. ამ გზით შესაძლოა ერთმა დანაშაულმა მეორე უფრო მძიმე და დიდი უბედურება გამოიწვიოს და მშვიდობიანი კაცი ავაზაკად გაჰხადოს.

თვითონ ბრალეულსაც, ტუსადად არის თუ თავისუფლად, საქმის დახანების გამო მსჯავრის ლოდინში გული თანდათან უფრო უწილდება, ემღვრება. მერმისის უცნაურობაში შეშინებულის ფიქრის ტრიალი, ჰოსა და არას შუა ყოველდღე ტოკვა, შიშსა და იმედ შუა დღემუდამ ყოფნა ლოდინით დაუძღურებულ გულს ბრალდებულისას ვინ იცის საით არ გასწევს და გამოსწევს. განა საკვირველია, რომ ამისთანა ყოფაში ჩავარდნილ კაცს შიში იმოდენად გაუზვიადდეს, რომ გულმა უთხრას — თავს უშველეო და კაცმა ფეხი დაჰკრას და ყაჩაღად გავარდეს. განა ერთი და ორი მაგალითია, ამისთანა სულთა-მოდრობას კაცი ძალაუნებურად ავაზაკად გაეხადნოს, რაკი სხვა გზა ვერ დაუნახავს გულისა და ფიქრის დაამებისა და დაწყნარებისათვის.

შესაძლოა ყოველივე ეს საქმის დაუხანებლობაშიაც მოხდეს, მაგრამ დაგვიანება და დახანება ამისთანა შემთხვევას ახშირებს, რადგანაც დრო და ხანი შესწევს განსაცდელის მოვლენას და გულთა-თქმათა გაძლიერებას. სწრაფი და დაუხანებელი განაჩენი-კი, — გამართლებისაა, თუ გამტყუნებისა, — რაკი ერთხელ და სამუდამოდ ბოლოს მოუღებს მიზეზიანს ლოდინსა, ბევრს დროსა და ხანს აღარ მისცემს გულთა-თქმათა გაძლიერებას, უცნაურობით საშიშს მერმისს დამნაშავისას ცხადჰყოფს და ამით მისს ჰოსა და არას შუა ყოფნას დასასრული

ედლევა. ამ გზით გულის ჩოჩქოლი ჰნელდება, ფიქრს უცნაური შიში აღარ იტაცებს, უკვე გადაწყვეტილის ბედის დამორჩილება იღვიძებს და გულისთქმანი წყნარდებიან თვით საქმეში ასე თუ ისე ჩარეულ მხარეთა შორის. ერთის სიტყვით, დიდი ნაწილი განსაცდელის მოვლენის მიზეზთა უღონოდ ჰხდება, უქმდება. დამნაშავე, ან მისი მომხრე-მოკეთე, ისეთივე ადამიანია, როგორც სხვა, და ერთსა და იმავე კანონს სულთა-მოძრაობისას ექვემდებარება, და ყოველ ადამიანისათვის ხომ დანახული, განცხადებული განსაცდელი უფრო ადვილად გასაძლოლია და ასატანი სულიერად, თუ ხორციელად, ვიდრე უცნაური მოსალოდნელი, რომელიც ადამიანს მით უფრო ძლიერ აბოროტებს, აშფოთებს, გულსა და ფიქრს უმღვრევს, რამოდენადაც მეტს ხანს მოქმედობს თავის მსხვერპლზე.

აქაც ვიტყვით: იქნება ჩვენ ვცდებოდეთ, რომ საქმეთა გარჩევის დაგვიანებას ამოდენა მნიშვნელობას ვაძლევთ, როცა ქურდობისა და ავაზაკობის გახშირების მიზეზებზეა საუბარი. ან იქნება ამ დაგვიანებას იმ მხრით არ მოვექცით, საიდანაც უფრო უეჭველად დასანახავია მისი ასეთი თუ ისეთი ზედმოქმედება. ეს ყველაფერი შესაძლებელია და ჩვენის მხრით მეტისმეტი ახირება იქნება ამაში გავუჭირვეულებდეთ ვისმე. ხოლო არც უიმისობაა, რომ კაცმა სრულიად თვალი მოარიდოს ამ გარემოებას და ანგარიში რამ არ გაუწიოს ცოტად თუ ბევრად. თუ ესეა, საჭიროა კაცი ჩაუფიქრდეს ამ გარემოებას და წამალი რამ იღონოს. შემდეგს წერილში ვეცდებით, ჩვენის შეძლებისამებრ, ამ მხრით გამოვარკვიოთ რამ.

VIII

ჩვენ წინა წერილებში მოვიხსენიეთ იგი მიზეზნი, რომელნიც აქეზებენ და ათამამებენ ჩვენში ქურდობას და ავაზაკობას. ამ მიზეზთა შორის უკანასკნელ დავასახელებთ დაგვიანება საქმეთა გარჩევისა სამსაჯულოს მიერ. იქნება ჩვენ საკმაოდ და სასურველის სავსებით ვერ დავასაბუთეთ ეს ჩვენ მიერ დასახელებული მიზეზი, მაგრამ ამაზე-კი უარს არავინ არ იტყვის, რომ საქმის გარჩევის დახანება და დაგვიანება არ მოქმედებდეს ცოტად თუ ბევრად ქურდობისა და ავაზაკობის წახალისებასა და წათამამებაზე. მაშასადამე, თუ გვინდა ამ მხრით ცოტა რამ ხელი შეეშალოს ქურდობას და ავაზაკობას, საჭიროა წამალი რამ მოვიხერხოთ, რომ საქმეთა გარჩევას სასურველი და შესაძლებელი სისწრაფე მიეცეს.

იმ გარემოებაში, რომელშიაც დღეს ჩვენი მართლმსაჯულებაა და წესნი მისთა საქმეთა წარმოებისა, იქნება საჭირო იყოს ძირეული რამ ცვლილება. ამ მხრით საქმის გამოკეთება და მართლმსაჯულების წეს-რიგის გაჩარხვა არ შეადგენს საგანს დღევანდელ ჩვენ წერილებისას. ჯერ იმიტომ, რომ ჩვენ უღონონი ვართ ამისთანა მძიმე საქმე ვიტვირთოთ და მეორე იმიტომ, გაზეთის მოკლე წერილებით ძნელია კაცი ამ ტვირთს გაუძღვეს. ჩვენ მართლმსაჯულებისადმი და იმ გზას ვუჩვენებთ, რომელიც ძირეულს ცვლილებას არ შეეხება და დღესვე შესაძლოა ადვილად აღსრულებაში მოვიდეს.

ყველაზე უწინარეს ჩვენი ყურადღება უნდა მიექცეს მომრიგებელ მოსამართლეობას. რა ღონისძიება უნდა მოვიღოთ, რომ ამ საქმეთა გარჩევა არ იგვიანებდეს? ჩვენის ფიქრით, ერთადერთი ღონისძიებაა: უმაღლესმა მთავრობამ, რომელსაც ექვემდებარება მომრიგებელი მოსამართლეობა, ყველაზე მძიმე საქმედ უნდა მიიჩნიოს ქურდობა და მიაჩნვეინოს თვით მომრიგებელ მოსამართლეობას. რომ ეს მიჩნევა უქმად არ დარჩეს და სასურველი ნაყოფი გამოიღოს, საჭიროა ზედამხედობა მომრიგებელ მოსამართლეზე გაძლიერდეს, გასაქმიანდეს. მომრიგებელ მოსამართლეს უნდა ებრძანოს, დაუყოვნებლივ, რაკი ქურდობაზე საქმე ასტყდა, საქმეს ხელი ჩაჰკიდოს, თუნდ ამისათვის სხვა მორიგ საქმეების გადადება მოუხდეს. თვისა და თვის თავს, საცა ჯერ არს, ანგარიში წარუდგინოს, თვის განმავლობაში რამდენი საქმე გაუჩნდა ქურდობისა, რამდენი რა ხანში და როგორ გაათავა, რამდენი დარჩა და რა პატივსადები მიზეზია საქმის დარჩენისა სამერმისოდ. ამ ანგარიშიდამ, თუ მარტო ფორმალურად არ იქნება განკითხული, აშკარად გამოჩნდება, ვინ როგორ ირჯება და მომრიგებელ მოსამართლეობის უფროსობას ხელთ ექნება ყოველთვის საბუთი ზედამხედობისა და თვალყურის ჭერისათვის. ამ გზით ზედამხედობა და თვალყურის ჭერით მომრიგებელ მოსამართლესაც არ დააძინებს, რადგანაც შესაძლო იქნება ყოველივე დაგვიანება საქმისა მოეკითხოს და, თუ პატივსადები მიზეზი არ აქვს, უსაყვედუროდ არ გადარჩეს. ეს შიში საყვედურისა და ერთობ სამსახურში სახელის წახდენისა საკმაო ღონეა, რომ მომრიგებელმა მოსამართლემ მთელი თავისი ბეჯითობა იხმაროს საქმის დაუხანებლობისათვის.

რაც შეეხება იმ საქმეებს, რომელიც დიდს ქურდობას და ავაზაკობას შეადგენს და ექვემდებარება ოლქის სასამართლოს, ჯერ საქმე უნდა აჩქარდეს გამომძიებლის ხელში და მერე ოლქის სასამართლოში. რომ ან ერთგან, ან მეორეთგან საქმე არა ბრკოლდებოდეს, ჩვენის ფიქრით, საჭიროა ყოველივე ავკაცობა, რომელიც მიმართულია სხვის ქონების პარვა-მტაცებლობაზე, მიენდოს განსაკუთრებულს გამომძიებელს და განსაკუთრებულს ნაწილს ოლქის სასამართლოსას. ეს განსაკუთრებული გამომძიებელი და განსაკუთრებული ნაწილი ოლქის სასამართლოსი მარტო ქურდობისა და ავაზაკობის საქმეებზედ უნდა იყოს მიჩემებული და სხვა სისხლის სამართლის საქმეთაგან თავისუფალი და ყოვლად მოცლილი.

ჩვენ წინა წერილში, ჩვენის შეძლებისამებრ, ვაჩვენეთ, როგორ უნდა მოეკითხოს სასოფლო პოლიციას ქურდობისა და ავაზაკობის საქმენი. აქაც ჩვენ ჩვენი ვთქვით, რა გზით შესაძლოა სასამართლოებში ცოტად თუ ბევრად აჩქარდეს საქმეთა წარმოება შესახებ ხსენებულ ავკაცობისა, მაგრამ შორსა ვართ იმაზე, რომ ვიფიქროთ, ვითომ ამით სრულად ბოლო მოეღოს ქურდობასა და ავაზაკობასა ჩვენში. ეს კია, რომ თვალაძვევებით ყოფნა პოლიციისა, სასწრაფო და ფიცხელი ძიება და დევნა ავკაცისა, სწრაფი და დაუყოვნებელი მართლმსაჯულება დიდს ზედმოქმედებას იქონიებს ხალხზე, ბევრს გაამხნევებს, ბევრს ხელს გამოაღებინებს და მთავრობა თვით მკვიდრთა შორის მოიპოვებს შველას და შემწეობას. ესეთი მღვიძარება ცალკე მთავრობისა, ცალკე მკვიდრისა, ბევრს წართმევს ხალისს, ბევრს მოუკლავს მადას სხვის ქონების ქურდობით და ავაზაკობით შეძენისას. იმედს დაუსჯელად გადარჩენისას, ან

მთავრობის ხელიდან თავის დასხლეტისას, ბევრად შეასუსტებს, ბევრად შეამცირებს ასეთი შეერთებული ფიცხელი ზედმისევა პოლიციისა, მკვიდრისა და სასამართლოსი.

ერთი დიდ-მნიშვნელობიანი მიზეზი ქურდობისა და ავაზაკობისა მკვიდრთა უიარაღობაა. ქურდი, ავაზაკი თავიდან ფეხამდე გამოწყობილია თოფ-იარაღით მაშინ, როდესაც ძნელადღა ჰნახავთ ჩვენში სოფელს, რომ თოფი მოიპოვებოდეს. ხალხი იარაღაყრილია და, მაშასადამე, ყოვლად უღონოა, რომ თავი გამოიდოს ავაზაკის მოსაგერებლად და დასახვედრად, და რის შიშილა აქვს ავაზაკს და ქურდსა? ამიტომაც ასე სასაცილოდ აგდებული ჰყავთ ავაზაკებს სოფელიც და მისი მკვიდრნიც. სასაცილოდ აგდება არ არის, მაშ რა არის, რომ შუადღისას სოფელში მთელი გუნდი ავაზაკებისა შედის, რაც ჰსურს, ყოვლად დაუსჯელად იმას სჩადის, იტაცებს, სძარცვავს, ზოგჯერ სოფელს ხარჯს ახდევინებს და მშვიდობით გამოდის, თითქო თავისს სახლში შევიდა და გამოვიდაო. განა ერთი და ორი მაგალითია ამისი? ვისი რიდი და შიში უნდა ჰქონდეს ავაზაკსა, როცა არავის ხელში არავითარი იარაღი არ ეგულება მთელ სოფელში. ან რა ჰქმნას თვით სოფელელმა კაცმა, თუნდაც დიდმა გულადმა და თავგამომეტებულმა? ცარიელ მუშტით ხომ წინ არ დაუდგება კარგ თოფ-იარაღში გამოწყვილ ავაზაკს? ან თუნდ დაუდგეს, რა გამოვა აქედამ, გარდა ავაზაკის გამარჯვებისა და მშვიდობისმოყვარე კაცის დამარცხებისა, წახდენისა, და იქნება სიკვდილისაც.

ამბობენ, იარაღის აყრა ამიტომ არის საჭირო, რომ აქაური ხალხი გულფიცხი ხალხია, ლხინსა თუ ჭირში, ხან უბრალო ჩხუბში, მაშინვე იარაღსა სწვდება, ერთმანეთს აფუჭებენ, ჰხანჯვლენ და ზოგჯერ ჰხოცვენ კიდევაცო. კარგი და პატიოსანი, თუ ამისთანა ზომებით ესგვარი დანაშაულობა მოისპობა, იარაღის აყრა ძალიან მოსაწონებელია და სასურველი. ხოლო ესე კია? მას აქეთ, რაც იარაღი აიკრძალა, ამგვარმა დანაშაულობამ განა იკლო? დიდად საეჭვოა. თუნდა ეკლო კიდევ, განა ამგვარ დანაშაულობის კლება და ავაზაკობის გათამამება ერთი მეორეს ჰფარავს?

დანაშაულობა, რომელიც წარმოსდგება ჩხუბისა და ერთმანეთის წაკიდებისაგან, ჯერ კიდევ იმას არა ჰნიშნავს, რომ დამნაშავე ავაზაკია, გულით წამხდარი კაცია. ესგვარი დანაშაულობა შეიძლება ფათერაკად შეემთხვას ყოვლად პატიოსან კაცსა და ამიტომ ამისთანა დამნაშავე საშიში არ არის საზოგადოებისათვის. სულ სახვაა ავაზაკი, იგი დაუძინებელი მტერია, დაუძინებელი ბოროტია ყველასი. ავკაცობა მისი მუდამი ხელობაა. თუ უიარაღობა პირველგვარ დანაშაულობას უშლის ხელს, ავაზაკობას ხომ ხელს უწყობს, რადგანაც უშიშარჰყოფს და მით ათამამებს. ეს სწორედ იმასა ჰგავს, ვაის გავეყარე და ვუის შევაყარეო.

ვთქვათ, უიარაღობამ გადაგვარჩინა პირველგვარ დანაშაულობას. ხოლო ამ ზომამ რომ მთელი ქვეყანა ავაზაკის სარბიელად, ავაზაკის ლუკმად გაჰხადა, განა კაცმა ამას ანგარიში არ უნდა გაუწიოს? განა ამას ფიქრი და წამალი არ უნდა? რად გაძლიერდა, ან რად არის ავაზაკობაო? სხვათა შორის იმიტომ, რომ ავაზაკს შიში არა აქვს უიარაღო კაცისა, უიარაღო სოფლისა. იცის, რომ წინ არავინ დაუდგება, არავინ გაუძალიანდება, არავინ გამოეკიდება, არავინ გამოუდგება და რამ უნდა შეუშალოს ხელი? ისიც მიდის და არხეინად ჰთარეშობს.

ესეთი მდგომარეობა, ჩვენის აზრით, წაქეზებაა ქურდისა და ავაზაკისა, მიზეზია მისის გაკადნიერებისა და ხელის გაშლისა. გარდა ამისა, უიარალო მკვიდრი აღარც თავისის თავისათვის არის, აღარც მეზობლისათვის, აღარც მთავრობისათვის, როცა საჭიროა ავაზაკის დევნა და წინ დახვედრა. ამით მთავრობას აკლდება იგი ძლიერი ღონე, რომელსაც წარმოადგენს ამისთანა შემთხვევაში მხნეობა და თავის გამოდება მკვიდრისა და საზოგადოებისა. აქ ხელშეკრულია მარტო მშვიდობის მსურველი და მფარველი მკვიდრი და ხელგახსნილია მარტო ქურდი და ავაზაკი. ჩვენა გვგონია, რომ ეს შეუფერებელი მდგომარეობაა, ადამიანის ყოფა-ცხოვრების თვალთ რომ დავაკვირდეთ, და საჭიროა ასეთის უხერხულ მდგომარეობისაგან გამოყვანა აქაურ მკვიდრისა.

თუ ყველას, ესე იგი თვითოეულს მსურველს ცალკე ვერ ენდობა თოფ-იარაღი იქონიოს, ეს მაინც უნდა, რომ თვითოეულ ცალკე სოფლის საზოგადოებას დაურიგდეს იარაღი, იგი ებაროს ერთს ვისმე სოფლის მოხელეს, რომ საჭიროების დროს მოიხმარონ. თუ მთავრობისაგან დარიგება აირადისა ამა თუ იმ მიზეზით არის შესაძლებელი, თვით სოფლის საზოგადოებას მაინც ნება მისცეს და საცა საჭიროა დაავალონ იარაღი იქონიონ სამდევროდ და საგერებლად. როგორ და რა გზით მიენდოს სოფლის მოსახლეობას თოფ-იარაღი, ამისი წეს-რიგი ადვილად შესადგენია და ჩვენ ამას არ გამოვუდგებით. საქმე თოფ-იარაღის ნებართვაა და ჩვენ მარტო ეს ავლნიშნეთ, სხვას ყველაფერს ადვილად მოეცლება.

ამით ვათავებთ ჩვენს წერილებს ქურდობისა და ავაზაკობის თაობაზე ჩვენში. დასასრულ, იმას დავძენთ, რომ სახეში არა გვქონია უქმი იმედი, ვითომც სრულად ამოსაკვეთად ხსენებულ ავკაცობისა რაიმე გზა და ღონე გვეჩვენებინა. ეს რომ შესაძლებელი იყოს, ჩვენზე უკეთესნი ჩვენზე ადრე აღმოაჩენდნენ მაგისთანა გზასა და ღონესა და ქვეყანაზე ქურდობა და ავაზაკობა აღარ იქნებოდა. არ არის იმისთანა ქვეყანა, თუნდაც ძლიერ დაწინაურებული სიმდიდრით და განათლებითა, საცა ამგვარი ავაზაკობა არა ჰბუდობდეს და არ იჩენდეს თავს. ამის ძირეულ მიზეზებს ფესვი მაგრა და ღრმად გადგმული აქვს, როგორც ჩვენში, ისეც სხვაგან, იმ ავკარგიანობაში, რომელსაც წარმოადგენს მეტნაკლებობა საეკონომიო და საზნეო ვითარებისა. ამაშია მისი სათავე და ამ გზით ამოწურვა საქმისა საჭირო სავსებითა ბევრს ძიებას, ცოდნას და შიგ-ჩახედულობას თხოულობს. გარდა ამისა, საეკონომიო და საზნეო ვითარების განკარგება, გასწორება იმოდენად, რომ ამ მხრით საზრდოება მოაკლდეს ქურდობასა და ავაზაკობას, ბევრს დროსა, ბევრს რთულს გარჯას და მეცადინეობას ნმდომულობს. მინამ აქედამ საქმეს ეშველება რამ, ბევრი წყალი ჩაივლის, თუმცა საჭიროა-კი, ნამეტნავად ჩვენში, მალე მიჰყონ ხელი ამ განკარგებას და ეხლავ დაიწყონ მეცადინეობა.

ამ მიზეზით ჩვენ ეს საეკონომიო და საზნეო საჭიროებანი მარტო გაკვრით მოვიხსენიეთ და უფრო ვრცლად თვალწინ დავიყენეთ იგი გარემოებანი, რომელნიც გარედამ ხელს უწყობენ ჩვენში ქურდობის და ავაზაკობის გახშირებას და ნავარდობას. ესგვარნი გარემოებანი თვალდათვალ დასანახავნი არიან და ადვილად გამოსაკეთებელნი. იქნება ჩვენ მიერ ნაჩვენები ზომიერებანი იმდენად არ ჰმველოდნენ საქმეს, რამოდენადაც სასურველია. უკეთესთა ზომიერებათა მონახვა და აღმოჩენა შეუძლიანთ ჩვენზე უკეთესად საქმეში შიგ

ჩახედულთა, ხოლო ჩვენ-კი მაინც ამას ვიტყვით, რომ გაურჯელობა მოხელობისა, დაგვიანება სამართლისა, და ყოველ ამითი გულის გატეხა მკვიდრისა, იგი უთოფ-იარაღობა, რომელიც ავაზაკს ხელში უშიშრად აძლევს ხალხის მშვიდობით ყოფას, ხალხის ქონებას, — ისეთნი მიზეზნი არიან, რომ ამაებს ანგარიშის გაწევა უნდა. კიდევ ვიტყვით, აღმოკვეთა ამა მიზეზთა მთლად არ აღმოკვეთოს ქურდობასა და ავაზაკობას, მაგრამ უეჭველად ალაგმავს, შეაცოტავებს, შეასუსტებს, და სხვა არა იყოს-რა, ხელს მაინც არ შეუწყობს, და ესეც მოგება იქნება. იმედი უშიშრად გადარჩენისა, ან ასე თუ ისე თავის დაძვრენისა, ბევრსა ჰშველის ქურდობისა და ავაზაკობის გაჩენას და გახშირებას. ავის ზნის კაცს ეს იმედი აქეზებს და ათამამებს და საჭიროა ამ იმედს გზა შეეკრას, ეს იმედი ჩამოართვან ქურდსა და ავაზაკსა.